

Ceylan, Neriman 1975-1976 “Hakkari’de Çocuk Büyütme ve Yetiştirme” (Danışman: Sedat Veyis Örnek), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Kürsüsü.

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ.....	I
B İ R İ N C İ B Ö L Ü M	
A. GİRİŞ.....	3
B.. HAKKÂRİ'YE DEĞGİN GENEL BİLGİ.....	6
I. Tarihçesi.....	6
II. Coğrafyası.....	8
1. Konumu.....	8
2. Yeryüzü şekilleri.....	8
3. Akarsular.....	10
4. İklimi.....	10
5. Gülleri-Bügetleri.....	12
III. Toplumsal Yaşantısı.....	12
1. Genel olarak toplumun yaşamı.....	13
2. Medeni hizmetlerden yararlanma.....	15
3. Sağlık ve sosyal yardım hizmetleri..	16
4. Sosyal yardım kurumları ve çalışma- ları.....	17
5. Konut sorunu.....	17
6. Yerleşme ve kentleşme sorunları.....	17
7. Toplumsal devingenlik.....	18
8. Çalışma yaşamı.....	18
9. Güvenlik hizmetleri.....	19
IV. Ekonomisi.....	19
1. Tecimsel yaşamı.....	19
2. Endüstri yaşamı.....	19
3. Tarım yaşamı.....	20

4. Hayvancılık.....	21
5. Ormancılık ve madencilik.....	22
C. GELENEKSEL KESİMİN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ.....	23
I. Geçerli Değerler Ve Erdemler Dizgesi...	24
II. İdeal Çocuk Örneği.....	26
İ K İ N C İ B Ö L Ü M	
ÇOCUK BÜYÜTME VE YETİŞTİRME	
A. ÇOCUĞUN GELİŞMESİYLE İLGİLİ GELENEKSEL UYGULAMALAR.....	29
I. Beslenme.....	29
II. Yatırma-Uyutma.....	35
III. Uyutma Yöntemleri.....	39
IV. Temizlik-Bakım.....	41
B. ÇOCUĞUN EĞİTİMİNDE VE YETİŞTİRİLMESİNDE ETKİLİ OLANLAR.....	46
I. Aile Üyeleri.....	47
II. Yakın Akrabalar.....	54
III. Komşular Ve Yaşlılar.....	55
C. CİNSE DAYALI YETİŞTİRME BAŞKALIKLARI.....	57
D. EĞİTME VE YETİŞTİRME YÖNTEMLERİ.....	63
I. Cezalandırma.....	63
II. Ödüllendirme.....	65
E. ÇOCUK YETİŞTİRME VE EĞİTMENİN GENEL KARAKTERİ.....	67
ÖZET VE SONUÇ.....	70
EKLER:.....	75
KAYNAKLAR.....	76
KAYNAK KİŞİLER.....	78
HARİTALAR VE ÇİZİMLER.....	80

ÖNSÖZ

Geleneksel kesimde toplumun maddî ve manevî yaşamı bir takım âdet ve inanmaların daha çok etkisi ve baskısı altındadır. Böyle bir ortamda, çocuk büyüme ve yetiştirmede de bu **etki** ve baskının görülmesi çok doğaldır.

Geleneksel bir ortamda, çocuğun büyütülmesi ve yetiştirilmesi için gerekli bilgi ve gözlemler ancak yerinde inceleme yapılırsa elde edilebilir.

Ülkemizin en unutulmuş, yıllardır ihmal edilmiş bölgesi Doğu Anadolu'muzdur. Bu bölgemizin, hâlâ eski gelenekselliğini koruduğu söylenebilir.

İşte bu yüzden, yani ülkemizin hem doğu bölgesi olması¹ hem de gelenekselliğini öteki bölgelerimize bakarak yitirmemiş olması nedenleriyle, tez çalışması için bu bölgemizden bir ili seçmeyi uygun gördük. Değişik âdet ve inanmaların var olduğunu; halkbilgisi ve budunbilimsel açıdan az araştırma yapıldığını sanarak² Hakkâri yöresini araştırma yeri olarak seçtik.

Ancak, burası bizim için oldukça değişik bir ortam oldu. Değişik bir grupla karşı karşıya kaldık.

1 Doğu bölgesi demekle daha çok dışı kapalı bir karaktere bürünmüş olduğu belirtilmektedir.

2 Bu yöreye ilişkin saptayabildiğimiz araştırmalar: Barlas, Uğuroğlu: Hakkâri'de Evlenme Töre ve Törenleri, Karabük 1975. Yine aynı yazarın Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar (Karabük 1974) adlı yapıtında, araştırma alanında Hakkâri ili de yer almaktadır.

Bu yüzden tezimizde bir takım yanlışlıklar ve yanlışlıklara düşmemek için ayrıntılara girmemeye çalıştık.

Kaynak kişilerden edindiğimiz bilgilere gözlem ve izlenimlerimizi katarak; ayrıca ekler bölümünde gösterilen kaynaklardan da yararlanarak bu tezi sunuyoruz.

Hakkâri yöresindeki araştırmamız sırasında yakın ilgi ve yardımlarını gördüğümüz Hakkâri'li vatandaşlara ve kaynak kişilere; Hakkâri'ye giderek, orada bu çalışma olanağını sağlayan S. Kaya'ya ve çalışmamızda bize yardımcı olan, yol gösteren Prof. Dr. S. V. Örnek'e teşekkür ederiz.

Mayıs 1976, Ankara

N. Ceylan

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

A. GİRİŞ

Hakkâri, Doğu Anadolu'nun bir bölümü ya da yöresidir. Ülkemizin en doğudaki illerinden biri Güney-doğu Toros dağlar dizgesinin en doğu kesimini oluşturur.

Hakkâri il merkezinin eski adı Çölemerik'tir. Çölemerik kasabası Büyük Zap suyu koyağının sağ kıyasına açılan bir koyak yamacında oldukça eğimli bir taban üzerinde, yaklaşık 1650 m. yükseklikte kurulmuş, dağın evli 8 mahalleden oluşmuştur.

İl merkezinin nüfusu 1927 de 801 i geçmiyordu, Bu sayı 1935 de 1562, 1960 da 3982, 1965 de 6129 oldu. 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre 10029 olmuş idi. Hakkâri ilinin nüfusu ise, 1970 sayımına göre, 102653 dür. Km² 10.8 kişi düşmektedir.

Hakkâri ilk kez 1876 yılında il olmuştur. Bu tarihten 12 yıl sonra, 1888 de il durumu kaldırılarak, Van ilinin bir sancağı olmuştur. 1926 yılında ikinci kez il olmuştur. Bu da uzun sürmemiş, 1933 yılında gene il durumu kaldırılarak Van ilinin bir kazası olmuştur. Ancak, Van'a bağlılık uzun sürmemiş, 1936 yılında üçüncü kez il durumuna getirilmiştir.

Tez çalışmamız için bu ilimizin iki köyüne, bir bucağına, bir kasabasına ve il merkezine gitmiş bu-

lunuyoruz. Ekler bölümündeki haritalarda da gösterildiği¹ gibi, gittiğimiz köylerin adı: Işıkveren ve Taşdelen; bucağın adı: Ortabağ; kasabanın adı: Hilalidir. Bu yerleşme yerleri Uludere kazasına bağlıdır.

Buralardaki çalışmamız bir ay sürmüştür. Bu bir ay içinde toplam 30 kaynak kişiyle görüşebildik.

Bu çalışmamız sırasında bir takım güçlüklerle karşılaştık. Bunların başında dil sorunu gelmekteydi. Yöre halkı türkçe konuşmalarının yanı sıra, daha çok kürtçe konuşmaktaydı. Bir diğer güçlük de, özellikle kadınlarının fotoğraf çektirmek istememeleriydi.

Hakkâri'ye gitmeden önce şöyle bir çalışma yaptık: "Türk Folklor Ve Etnografya Bibliyografyası I" de 'Çocuk' bölümünde gösterilen kitaplardan ve makalelerden bulabildiklerimizin tümünü; ayrıca, yine aynı kitabın 'Genel Gelenek, Görenek Ve İnanışlar' ve 'Gelenek, Görenek Ve İnanışlarla İlgili Genel Yayınlar' bölümlerinde gösterilen kitap ve dergilerin bir kısmını gözden geçirerek sorular çıkardık, notlar aldık. Çıkardığımız soruların tümü doğrudan doğruya konumuzla ilgili değildi ve daha çok da 0-12 yaş çocuklarına yönelikti. Aldığımız notlar ise, başka yörelerden konumuzla az çok ilgili olanlardı.

Taradığımız kitap ve dergilerdeki yazılar daha çok: Çocuk üzerine inanışları, âdetleri ve işlemleri; çocuk masallarına, oyunlarına ve tekerlemelerini; sünnet düğünlerini; çocukla ilgili söylenmiş sözleri içermektedir.

Bu yüzden tezimizin konusu olan "Geleneksel Ke-

1 Kırmızı renklerle belirtilmiştir.

simde "Çocuk Büyütme Ve Yetiştirme" ye ilişkin taramadığımız kaynaklardan elde ettiğimiz veriler yeterli olmamıştır¹.

Burada, bir çok dergi ve kitap taramış olmamıza karşın, Hakkâri yöresine ilişkin bir derlemeye ya da makaleye rastlayamadığımızı belirtmeliyiz. Burada ancak Uğuroğlu Barlas'ın iki kitabı söz konusu olabilir². Bu nedenle, konumuzla benzerlik ya da başkalık göstermesi bakımından başka bölgelerdeki geleneksel kesimle ilgili monografi ve derlemelerden yer yer yararlanma yoluna gidilmiştir.

Araştırmamız ile ilgili makale ve derlemelerin çok az olmasından; araştırma yöremizde, daha önce böyle bir araştırma yapılmadığından³; ayrıca zamanımızın kısa olması, dil gücümüz gibi nedenlerden dolayı daha çok gözlemlerimize yetinmek zorunda kaldık.

Tezimiz iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hakkâri ve geleneksel kesime ilişkin genel bilgiler; ikinci bölümde, tezimizin özünü oluşturan "Çocuk Büyütme Ve Yetiştirme" yer almaktadır.

1 Ayrıca, yer yer çocuk büyüme ve yetiştirmeyle ilgili bilimsel olarak yayımlanmış kitaplar da taramıştır.

2 Önsözde dip not olarak verilmiştir.

3 Kitap ve dergi taramalarımıza göre söylüyoruz.

B. HAKKÂRİ'YE DEĞİN GENEL BİLGİ

I. Tarihçesi

Bu bölümde, Hakkâri adının kökbilgisi, Hakkâri'ni ilk çağlardan zamanımıza değin uzanan tarihine ilişkin bilgiler verilecektir.

Hakkâri adının kökbilgisi:

Hakkâri adı, bir zamanlar Van Gölünün güneyinde ve bir bölümü de İran'a doğru uzanan yörelere yerleşmiş olan Hakar boyunun adından gelmektedir. Bu boyun, Mezopotamya'da üstün bir uygarlık kuran Sümer'lerden geldiği sanılmaktadır. İbn-i Havkal bu boydan söz eder. Arap coğrafya ve tarihinde de bu bölgenin adı "Hakkâriye" olarak geçer. Hakkâriye, Arapçada "Hakarlaraın şehri" anlamına gelmektedir. Kent, Türklerin eline geçince kısaca "Hakkâri" olmuştur.

Hakkâri'nin tarihine bakacak olursak, tarihini iki bölümde incelemek yerinde olur:

a) Cumhuriyetin kuruluşuna değin olan tarihsel dönem ve olaylar:

Bu bölgeye ilk yerleşenler olarak bilinen Hakarlar, dağı seven, dağda yaşamasını bilen bir boydu. Dağlık doğanın getirdiği ortak yaşam biçimine, savaşçılık, yabancı güçlere boyun eğmemek gibi niteliklere sahiptiler. O çağlara göre, Hakkâri'de uzun süre üstün bir uygarlık kurmuşlardır.

Bu bakımdan Hakkâri ve yöresinin tarihi mağara çağına değin uzanmaktadır. Çevresinde bulunan kaya resimleri bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır.

1938 de yapılan büyük araştırmalar, bölgenin tarih

çağına Sümerler ve Akatlarla girdiğine değgin çeşitli bilgileri de gün ışığına çıkarmıştır. Ele geçen bu belgelere göre, Hakkâri'yi bir kent halinde ilk kuranlar Sümerlerin Hakar boyuydu. Sonra Akatlar, Urartular, Asurlar buralarda uzun süre yaşamışlardır.

Bölge daha sonra Medler, Babiller, Persler, Makedonyalılar ve Selevkosların eline geçmiştir. Bu uluslar, Hakkâri'ye her zaman bir kale gözüyle bakmışlardır. Üstelik bu yüzden Persler ve Romalılar arasında uzun çekişmeler olmuştur. Böylece çevre Romalılara arkasındandada Bizans sınırları içine girmiştir.

Hazreti Ömer'in halifeliği sırasında, İslam orduları, bu toprakları Müslüman birliğine katmışlardır. Sonra Selçukluların yönetimi altına giren Hakkâri, Yavuz Sultan Selim'in 1514 deki Çaldıran Zaferiyle Osmanlı egemenliğine girmiştir.

Yüzyıllar boyunca bir çok budunlara yerleşme yeri olan Hakkâri'de, buraya gelenler zamanla kendi aralarında kaynaşmışlar ve kısmen de dağların doğal bölümleri ile birbirlerinden ayrılan küçük bölükler oluşturmuşlardır. Ayrıca, halk içinde, özellikle koyak tabanlarında ya da taraçalar halinde düzlenmiş yamaçlarda, sulamaya elverişli yerlerde tarla ekimiyle geçinen durağan insan topluluklarıyla, her yaz bir kısmı Irak'tan ya da İran'dan gelen göçebeler, çoklukla birbirlerine karşıt iki yaşama biçimini yüzyıllarca bu bölgede sürdürmüşlerdir.

b) Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değgin olan dönem ve olaylar:

1926 da yapılan Ankara Antlaşması ile Musul ve Hakkâri'nin beş bölgesi sınır dışı kaldı. Sonunda Çölemerik, Gevar(Yüksekova), Şemdinan(Şemdinli), ilçelerinden oluşan Hakkâri ili kuruldu. Cumhuriyet döneminde bir süre Van ili içinde kalan Hakkâri, 4. I.1936

tarih ve 2885 sayılı yasayla yeni bir il haline getirildi.

İlin ayrılmış olduğu ilçeler: Merkez, Beytüşşebap, Çukurca, Şemdinli, Uludere, Yüksekova'dır. Cumhuriyetin 50. yılında Hakkâri'nin köy sayısı 145 tir.

II. Coğrafyası

Bu bölümde Hakkâri ilinin 1. Konumu, 2. Yeryüzü şekilleri, 3. Akarsuları, 4. İklimi, 5. Gölleri-Büget (baraj)leri hakkında bilgiler verilmektedir.

1. Konumu :

Hakkâri ili Doğu Anadolu bölgesinin güney-doğu kesiminde yer alır. Doğusunda İran, güneyinde Irak toprakları; kuzeyde Van, batıda Siirt, güney-batıda Hakkâri illeri bulunur. Yüzölçümü 9521 km² ; nüfusu 102653, nüfus yoğunluğu 10,8 dir.

2. Yeryüzü şekilleri :

a) D a ğ l a r :

Hakkâri, Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünde yer alması nedeniyle, bu bölgenin özelliklerine uygun olarak geniş yerleşme düzlükleri olmayan, 3500 metrenin üzerinde 10 binden çok dorukları kapsayan yüksek ve dağlık bir yöredir. Hakkâri ili sınırları içerisinde bulunan ve Güney-doğu Torosların uzantısı olan bu dağlar ya derince akarsu koyaklarıyla ya da çanaklarla birbirlerinden ayrılırlar. Çoğu volkanik kökenli olan dağların en önemlileri: Sumbül dağı (3940 m.), Mor dağı(3810 m.), Kaşadağ(3630 m.), İspirim dağı(3587 m.), Arnos dağı(3550 m.), Altındağları(3380 m.),dir. Türkiye'nin volkanik kökenli olmayan en yüksek dağı bulunan Cilo dağları (Reşko tepesi 4168 m. dir) Hakkâri ili sınırları içerisinde dir. Ayrıca Gökdağı(3250 m.), Köpekdağı (3250 m.), Sağdağı(3300), Samur dağı(3245 m.), Tanintanin dağı(3049 m.), Gırıdağı(3121 m.) ve

daha birçok irili ufaklı dağlar da vardır.

b) O v a l a r :

Hakkâri'de yüksek ve hasin dağların arasında yer yer çukur ovalar da vardır. Bunların en önemlisi Gevar Ovasıdır. Ayrıca, önemli olmamakla beraber Çan Meydanı(Meydan-ı Zengi), Büyük Meydan(Meydan-ı Belek) gibi görece düzlükler de vardır.

c) P l a t o l a r :

Hakkâri yöresinin düzlüklerden tümüyle yoksun bir yer olduğu sanılmamalıdır. Aksine, koyak diplerine bakıldığında son derece sarp ve insana ürperti veren bir görünüme sahip olan dağların yukarı kesimlerine çıkıldığında, üstlerinde görece düzlüklerin var olduğu görülür. Hakkâri'ye gelmeden önce uğranılan Kandil Yaylaları, Armut Düzü çevresi, Berçelan Yaylası, Beytüşşebap Çiçek Meydanı(Meydan-ı Beybun), Davut Meydanı(Meydan-ı Davut) ve Çukurca'da Derman Meydanı(Meydan-ı Merhem) bu düzlüklerin en tipiklerindedir. Batıda yükseltileri nisbeten az olan bu düzlükler Hakkâri çevresinde 2500-3000 metre civarında yer alırlar.

d) T e p e l i k l e r :

Hakkâri yöresinde irili ufaklı birçok tepelikler yer alır. Bunların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Merkez ilçe çevresinde: Vatan tepesi, Keşan tepesi, Cete tepesi, Molla Ahmet tepesi, Selahiye tepesi, Tal tepesi, Suvari Halil tepesi(geçit), Kayaönü tepesi(Berçelan tepesi), Tavşan tepesi. Beytüşşebap ilçesinde: Sinekli meydan tepesi, Cevizağacı tepesi, Çığlıca tepesi, Çukurca ilçesinde: Üzümlü tepesi, Uzundere tepesi, Çağlayan tepesi, Andaç tepesi, Benekli tepesi. Şemdinli ilçesinde: Mezar gediği tepesi, Haruna tepesi, Altunsu tepesi. Uludere ilçesinde: Tanintanın tepesi, Ballı tepesi. Yüksekova ilçesinde:

Uzunsirt tepesi, Dilektaş tepesi, Taşyazı tepesi. Ayrıca, daha birçok tepeler vardır.

3. Akarsular :

Hakkâri dağlarının tümü de, Dicle'nin kollarından olan bir takım ırmak ve çaylarla kesilmiştir. Bunların en önemlisi Türkiye - İran sınırını oluşturan dağların batı yamaçlarından doğan Büyük Zap, ikincisi Habur çayı, üçüncüsü de Sirt aşağılarından Dicleye katılan Botan suyudur. Diğer akarsular arasında Katil suyu(il merkezinde), Nehil suyu(Yüksekova), Orman suyu(Yüksekova), Şemdinli çayı(Şemdinli), Rubozik suyu (Uludere), Habur çayı(Beytüşşebap) yer alır.

İldeki akarsuların rejimi düzensizdir. Beslenmeleri daha çok kar sularıyladır. Akarsuların en çoşkun dönemleri karların erime zamanı olan Mayıs, en dingin olduğu dönemler de Ağustos ve Eylül aylarına rastlar. Arazinin sertliği ve rejimin düzensizliği bu akarsulardan yararlanma olanağını ortadan kaldırır.

4. İklimi :

Hakkâri yöresinde yaşama koşullarını güçleştiren diğer bir etmen de iklimdir.

Hakkâri'de son birkaç yıldan beri bazı temel değerleri vermek üzere gözlem yapan bir meteoroloji istasyonu vardır. İstasyonun gözlemleri, meteoroloji bültenlerinin ancak son sayılarına girmeye başlamıştır. Bu nedenle, ancak Doğu Anadolu bölgesinin genel olarak iklim özelliklerini vermek Hakkâri çevresinin iklimini kaba çizgilerle de olsa ortaya koyacaktır.

Çok genel çizgileriyle ele alırsa, Doğu Anadolu ikliminin, birbirine karşıt iki hava kitlesinin etkisi ile belirdiği görülür. Bunlardan birisi, bölgeyi özellikle kış aylarında etkisi altında bulunduran, buna karşılık yaz aylarında kuzeye çekilen soğuk ve

kuru hava kitlesidir. Sibiryaya - İskandinavya üzerinde doğan bu karasal hava kitlesi Kasım - Mayıs dönemlerinde etki alanını genişletir. Ve kuzey-doğu, güney-batı yönlü bir eksen boyunca Türkiye'nin doğu bölgelerini kışa hazırlar. Diğer hava kitlesi ise, tropikal bölgelerden doğan ve yaz aylarında genişliyerek, güneyden Doğu Anadolu'ya sokulan yine karasal kökenli olan hava kitlesidir.

Her iki hava kitlesinin özellikleri yanında, Doğu Anadolu'nun dağlık bir alan olmasından ve dağların, genellikle denizin iklim üzerindeki yumuşatıcı etkisinin içerlere sokulmasını önleyici uzanışından bu bölge iklimi gerçek anlamıyla "karasal iklim" karakterini taşır. Karasal iklimin en göze çarpar özelliği gece ile gündüz ve mevsimler arasında sıcaklık farkının çok; yağışın az oluşudur. Bölgenin yüksekliği ayrıca sıcaklık farklarının düşmesine, yağışların bir oranda artmasına yol açar.

Hakkâri çevresinin dikkati çeker bir özelliği de derin koyakların tabanında sıcaklığın meteoroloji istasyonlarında saptananlardan daha çok yüksek oluşudur. Bu koyakların özellikle soğuk hava akımlarından korunabilen kesimlerinde her türlü sebze ve meyve yetiştirilmesi olanaklıdır.

Yağış durumuna bakacak olursak: Hakkâri çevresinin yağışlarının yıllık tutarı ve mevsimlere dağılışı bakımından Doğu Anadolu'nun öteki kesimlerinden ayrılıkları vardır. Bitlis - Hakkâri dolaylarında yağış çoktur. Buralarda yağışın çok olmasının nedenlerinden biri, birbirinden değişik iki hava kitlesinin kaynaşmasıyla oluşan yağışlı cephelerin bölgeyi etkilemesi; öteki neden ise, dağların uzanışlarının, hava kütlelerinin bölgeye sokulmuş yerine dik oluşundandır. Dağlarla karşılaşınca yükselme zorunda kalan

hava akımları, içerilerindeki nemi bırakmakta ve kuzeydeki çukur alanlara kuru olarak inmektedir. Böylece Van bölgesi ve Güney-doğu Anadolu düzlükleri arasında Hakkâri çevresi sanki yağışlı bir ada gibi kalmaktadır.

5. Gölleri - Bütetleri :

Hakkâri'de bir takım buzul ve yanardağ ağızı gölleri vardır. Bunlar daha çok Cilo ve Sat dağlarında yer alır. Bu göllerin en büyüğü ve ilginç Bay Gölüdür. Karadağ eteklerinde de güzel görünümlü göller oluşmuştur. Bu göllerin en önemlileri ise, Seyit Han, Golaşın ve Golan adı ile anılan göllerdir.

Hakkâri'de önemli sayılabilecek bütetler (baraj) yoktur. Ancak merkez ilçeye 7km uzakta bulunan Otluca köyünde, Otluca deresi üzerinde kurulmuş olan hidroelektrik santralını çalıştıran küçük bir bütet vardır. Bu santral il merkezinin aydınlatılmasında kullanılmaktadır.

III. Toplumsal Yaşantısı

Bir toplumun yaşantısını etkileyen en önemli nedenler arasında doğa koşulları, iklim, doğal zenginlikler, kültür ve nüfus başta gelir.

Hakkâri ilinde doğa çok engebeli ve dağınaktır. Tarıma elverişli arazi yok denecek derecededir. Ortalama yükselti çok fazladır. Dağlar doğal bitki örtüsünden yoksun kayalıklardır. Kısacası ekime elverişli arazinin azlığı, ortalama yükseltinin çok oluşu, iklimin sertliği gibi nedenlerle topraklar tarıma elverişli değildir. Bölgede ormancılık da yoktur.

Doğa koşullarının ve iklimin sertliği yüzünden köylerin ilçelerle, ilçelerin il merkezi ile; ilin bile yakın illerle bağlantısını ve bunun sürekliliğini sağlamak çok güçtür.

Nüfus azdır. Okuma yazma oranı düşük; genel kültür

düzeyi zayıftır.

Tüm bu nedenlerle altyapı kuruluşlarının bölgeye getirilmesi her yönden büyük zorlukları gerektirmektedir.

Ayrıca, Hakkâri bir uç ildir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu zamanında savsaklanmıştır.

Tüm bu nedenler ve etkenler sonucu Hakkâri ili ve ildeki toplumun yaşama biçimi dışa kapalı bir karaktere bürünmüştür. Neden ve etkenler sonucu geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Yaşantılarının tümü bu temel üzerine kurulmuştur. Ancak, bu yaşantıyı değiştirecek ve geliştirecek etken de yine hayvancılık olacaktır.

Yöre halkının toplumsal yaşantılarını şu bölümlere ayırarak ele alabiliriz.

I. Genel olarak toplumun yaşamı :

a) İ l m e r k e z i n d e :

İl merkezinde bile toplumun yaşamını etkileyen en önemli etmen hayvancılıktır. Doğal olarak bu durum köye göre bir parça değişikliğe uğramış, işin içine tecim de girmiştir. Yani il merkezinde ikili bir geçim kaynağı olmuş oluyor. Böylece toplumun yaşamı da bu ikili etkenin etkisinde biçimlenmektedir.

b) İ l ç e v e k ö y l e r d e :

İlçe ve köylerde toplum yaşamı tam anlamıyla hayvancılıkla biçimlenmektedir. Geçimi tümüyle hayvan varlığına bağlı olan halk, yaşayışını da buna uydurmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle durağan bir yerleşme yerine bağlı kalamamış, hayvanlarına ot ve su bulabilmek zorunluluğu ile istemeyerek de olsa göçebe durumuna girmiştir. Bundan dolayı ildeki kırsal yerleşme alanlarının sayısı çok artmıştır.

Örneğin: İlin köy sayısı 148 olduğu halde, kırsal yerleşme yerleri 618 dir.

Hemen belirtelim ki, bu göçebelik sürekli değildir. Yani yılın 12 ayını kapsamaz. Mevsimlidir. Bu nedenle sürekli göçebelik ile karıştırılmaması gerekir.

Hakkâri'de bu göçer devinimine özel bir ad verilir: Zama.

İlgiç olması nedeniyle zoma ve zoma yaşantısından kısaca söz edelim:

Zoma yaşantısı her yıl Mayıs ayının ilk haftasında başlar, 15 Kasım'a doğru sona erer. Ortalama altı buçuk ay süren bu zoma yaşantısı üç döneme ayrılır.

Bahar zoması:

Mayıs ayının ilk haftasından Haziran başına dek sürer. Bu dönemde asal yaylalara çıkılmaz,,köye yakın ekeneklerde(mezralarda) ve koyak tabanlarında kalınır. Aile bireylerinin bir kısmı zomada, bir kısmı ise köydedâr. Bu zoma sırasında yalnız peynir yapılır.

Yaz zoması:

Havaların ısınması, kar ve buzulların çözülmesi ile bu kez daha yukarılara, yani yaylalara çıkılır. Bu zomaya ailelerin hemen tüm bireyleri katılır. Köyler hemen hemen boşalır; ancak yaşlı kadın ve erkek kalır.

Yaz zoması, zomaların en canlısıdır. Hakkâri ve yöresinde pek ünlü olan "kuzu kırpma bayramları" yaz zomasında ve Ağustos ayı içinde yapılır. Yaz zomasında yağ yapılır.

Sonbahar zoması:

Yağış düşmeye ve yaylalar soğumaya başlayınca,

yaz zoması yaylalardan, ilkbahar zomasının kurulduğu köye yakın mezra ve geniş tabanlı koyaklarla yer değiştirmeye başlar. Bu dönem zoması Eylül başından Kasım ortalarına değin sürer. Bu bir tür köye dönüş hazırlığı demektir. Sonbahar zomasında kışlık yoğurt yapılıır.

Zomada yaşantı, genellikle keçi kılından yapılmış kara çadırlarda geçer. Zoma döneminde kadının görevi çok ağırdır. Koyun, keçi sağmak; peynir, yağ, yoğurt yapmak; örgü, dokuma işlerini yapmak ve diğer ev işleri kadının görevidir. Erkekler kadınlara göre erinçtir. Onların görevi: Hayvanların otlatılması, hayvan ürünlerinin taşıma ve satışı, zomanın güvenliğini ve onurunu korumaktır.

2. Medeni hizmetlerden yararlanma :

Uygar hizmet ve araçlardan yararlanma olanağını, hizmetlerin varlığı oranında bulabilenler, ancak il ve ilçe merkezlerinde oturan kentli nüfustur. Köylü nüfusun içme suyu, yol ve diğer uygar hizmet ve araçlardan yararlanma olanakları kitledir.

Hakkâri'deki medeni hizmetleri şu şekilde gözden geçirebiliriz.

a) Elektrik Hizmetleri :

İl ve ilçelerin tümünde elektrik vardır. İl merkezi ile Beytüşşebap, Çukurca ve Uludere'nin elektriği hidroelektriktir. Şemdinli ve Yüksekova ilçeleri ise dizel motorla aydınlatılmaktadır. Köylerin hiç birinde elektrik yoktur.

b) İçme suyu hizmetleri :

Merkezde ve Uludere dışındaki ilçelerin tümünde içme suyu vardır. Ancak il merkezinde içme suyu yetersizdir. Bu nedenle günün çeşitli saatlerinde merkeze su verilir. Köylerin %83 de içme suyu olup, 62

köy, daha bu olanağa kavuşturulamamıştır.

e) Posta, telgraf, telefon ve radyo hizmetleri :
İlimizin Van, Başkale, Yüksekova, Şemdinli, Çukurca, Uludere ve Beytüşşebap ile merkeze bağlı Bağışlı, Geçitli ve Üzüncüye posta gönderilmektedir. Aynı merkezlerden de posta alınmaktadır.

Hakkâri P T T telgraf gişesi günün 24 saatinde hizmete açıktır. Özellikle kentler arası telefon konuşmaları 1962 yılından beri üç kanal üzerinden yapılmakla düzenli hale gelmiştir. Telefon abone sayısı 196 dır. Hakkâri PTT yönetimine kayıtlı radyo sayısı 2000 kadardır.

Elektrik, su, posta, telgraf, telefon ve radyo hizmetlerinin Cumhuriyet öncesi ve sonrası bir karşılaştırması Hakkâri için pek söz konusu olamaz.

3. Sağlık ve sosyal yardım hizmetleri :

İl sağlık hizmetleri, il merkezinde bulunan bir hastane ile; il merkezi, ilçe ve bucaklarda bulunan 8 sağlık ocağı, köylerde bulunan 14 sağlık evinin görevliler, araç ve olanakları ile karşılanmaya çalışılmaktadır. İl merkezinde ayrıca Sıtma Savaş, Trahom Savaş, Labra Savaş ve Verem Savaş başkanlıkları vardır. Bir de Sağlık Müdürlüğüne bağlı Ana ve Çocuk Sağlığı Başkanlığı bulunur.

Yukarıda sayılan kuruluşlarda biri dış doktoru olmak üzere 9 doktor, 18 sağlık memuru, 7 hemşire, 16 ebe ve 43 sağlık savaş memuru çalışmaktadır.

Sağlıkla ilgili hizmet ve kurumların tümü bölgeye son yıllarda gelmiştir.

Köy yollarının olmayışı, olanların yaz aylarında çok kısa bir zaman için açık oluşu, bu sırada da köylülerin geçimleri gereği köylerinden ayrılarak yaylalara çıkmış olmaları yüzünden sağlık eğitimi çalışmalarını yapamamaktadır.

4. Sosyal yardım kurumları ve çalışmalarını :

İlde sosyal yardım kurumlarından Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Verem Savaş Derneği vardır. Bu kurumların çalışma olanakları oldukça sınırlıdır.

5. Konut sorunu :

Hakkâri'deki konutların hemen hemen tümü gereksemeleri karşılayacak nitelikte değildir. Hatta resmi konutlar bile istenilen nitelikte değildir.

Son yıllarda biriket ve tuğla yapımına doğru bir eğilim varsa da, bir çok nedenlerden dolayı halkın oturduğu konutların tümü yığna, taş ve kerpiçtir.

Yörede ortalama olarak bir konutta 2 ya da 3 aile oturmaktadır. Bu durumu yüzde ile anlatırsak: Halkın % 10 u bir konutta 1 aile, % 50 si bir konutta 2 aile, % 30 u bir konutta 3 aile, % 10 u da bir konutta 4 aile olarak oturmaktadırlar. Hane halkının % 5 i 1 odalı, % 60 1 2 odalı, % 25 i 3 odalı, % 10 u 4 odalı konutlarda oturmaktadır.

Ortalama olarak bir aile, il merkezinde 7, ilçe merkezlerinde 9, köylerde 12 kişiden oluşmaktadır.

6. Yerleşme ve kentleşme sorunları :

Nüfus il merkezinde bile 10 binin altındadır. Bütün Türkiye'de olduğu gibi merkez ve ilçe belediyeleri mali bakımdan güçsüz olduklarından, bayındırlık (imar) planlarını uyguluyamamaktadırlar. Bu nedenle kentleşme işlemi merkez ilçede bile yavaştır.

1970 genel sayımına göre ilin toplam nüfusu 102653 dür.

Yerleşme birimlerinin coğrafi dağılımında en önemli etken sudur. Bu nedenle köyler, genellikle akarsuların bulunduğu koyak tabanlarına kurulmuştur. İkinci yerleşme noktaları sulak yaylalardır. Bunların dışında kalan yerler bomboştur.

Yerleşme birimlerinin birbirleriyle ilişkileri her

yönden zayıftır. Her şeyden önce ilçelerin bile il merkezi ile her mevsimde bağlantıları yoktur. Örneğin: Tecimsel ilişkiler yönünden Şemdinli ve Yüksekova ilçeleri doğrudan doğruya Van; Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri ise Siirt ve yöredeki büyük merkezlerle bağlantı ve ilişki halindedirler. Buna da neden Hakkâri il merkezi ile olan ulaşım ilişkilerinin zayıflığı; il merkezinin gereksemeleri tam anlamıyla karşılıyamasıdır.

7. Toplumsal devingenlik :

Gerek il merkezinin, gerekse ilçelerin hafta pazarlarının olmayışı; il ve ilçe merkezlerinin hiç bir konuda çekici olmayışı; bölgenin gerek iç, gerekse dış turizm yönünden öneminin olmayışı; sosyal kuruluşların henüz kurulmamış olması, kurulanların da istenilen nitelikte olmayışı gibi nedenlerle Hakkâri yöresinde toplumsal devingenlik zayıftır. Toplumsal devingenliği sağlayan tek etmen göçer hareketleridir.

8. Çalışma yaşamı :

İşçi çalıştıran özel iş yeri yoktur. Kamu kesiminde işçi çalıştıran kuruluşlar şunlardır: Karayolları, Y S B Müdürlüğü, Topraksu, T. C. Ziraat Müdürlüğü, Sıtma Savaş Başkanlığı ve Belediye Başkanlığıdır. Bu kuruluşlarda çalışan işçi sayısı bini bulmaz.

Resmi sektörde çalıştırılan işçiler bağlıdırlar. Toplu sözleşmeler Ankara'da ilgili genel müdürlüklerde yapılmaktadır. Ücretler 25-92 lira arasında değişmektedir.

İşçi çalıştırmamasını gerektiren endüstri kuruluşları yoktur. Tarım kesiminde işçi çalıştırılmaz. Ev halkı kendi işinde kendisi çalışır. Bölgede büyük ölçüde gizli işsizlik vardır. Geçim biçimi hayvancılık olduğu için, işsizliğin açık işsizlik şeklinde nitelendirilmesi bile yerinde olur. Şimdiye değin yurt

dışına gidebilen işçi sayısı 53 tür.

9. Güvenlik hizmetleri :

Halkın iç güvenliği İl Emniyet Müdürlüğü ve İl Jandarma Alay Komutanlığınca sağlanmaktadır. İlçelerin tümünde güvenlik örgütü daha kurulmamıştır. İl sınırları içinde 30 jandarma karakolu vardır. Bölgenin güvenliği bozuktur.

Yörede 15 kadar oymak vardır. Aralarındaki kan davaları hâlâ sürmektedir. Ayrıca yaz mevsiminde bunlar arasında yayla ve otlakiye anlaşmazlıkları da başgösterir.

IV. Ekonomisi

Ekonomi bölümü şu şekilde incelenebilir.

1. Tecimsel yaşamı :

Yörede tecimsel yaşam, çeşitli tüketim malları ile hayvan ve hayvan ürünlerinin alım ve satımına dayanmaktadır. Tecimsel yaşamın konusu olan maddelerin çeşiti gibi, tecimle uğraşan kişi sayısı da azdır. Halkın gereksemelerinin nicelik ve nitelik olarak azlığı; tüketim eğiliminin düşüklüğü ve aslında nüfusun azlığı dolayısıyla ildeki tecimsel yaşam daha gelişmemiştir. Gerek il merkezinde, gerekse ilçe ve bucaklarda gelenek haline gelmiş pazar ve panayır yoktur. Çalışan nüfusun çok büyük bir kısmı hayvancılıkla uğraşmaktadır.

2. Endüstri yaşamı :

Hakkâri yöresinde endüstri yaşamından, ilke olarak sözedilemez. Birtakım kaynakçı dükkânları, oto onarma yerleri, birkaç hızar atelyesi ve yerli un değirmenleri en büyük endüstri kuruluşlarıdır. Kimi ilçe, bucak ve köylerde de ilkel halıcılık ve kilincilik gibi el sanatları göze çarpmaktadır.

Yörede yapım işleri endüstrisi ve yapı sektörü kurulmamıştır; ufak ölçüde kurulanlar ise gelişmemiştir.

3. Tarım yaşamı :

Arazi durumuna bakacak olursak:

İlin genel arazisi 953.200 hektardır. 6813 çiftçi ailesi 139 087 dönüm araziyi işletmektedir. 5577 çiftçi ailesinin hiç toprağı yoktur. Toprağın verimlilik durumu şöyledir:

% 62,7 si ekime elverişlidir.

% 37,3 ü ekime elverişli değildir.

Ekime elverişli arazinin kullanılış oranları da şöyledir:

% 66,4 Otlak.

% 25,3 Orman (Orman yasası ile orman kabul edilen alanlar).

% 7,4 Tarla,

% 9 Bağ - bahçe.

Üretim:

Tarla bitkilerinin üretim durumuna bakacak olursak:

Tahıl üretimi:

<u>Cins</u>	<u>Miktar</u> (ton)
Buğday	1842
Arpa	689
Darı	421
Mısır	1963
Çavdar	135
Çeltik	709

Baklagil üretimi:

<u>Cins</u>	<u>Miktar</u> (ton)
Nohut	738
Fasulye	26
Mercimek	65

Endüstri bitkileri üretimi:

<u>Cins</u>	<u>Miktar</u> (ton)
Patates	592
Soğan	302

Tütün

276

Bağ - bahçe ürünlerine bakacak olursak:

Meyveler arasında elma (715 ton), armut(153 ton), erik (160 ton), dut (315 ton), ceviz (260 ton) en önemlilerindedir. Ayrıca antep fıstığı ve üzüm de önemlidir.

Sebzeler arasında domates (660 000 kg), biber (129000 kg), patlıcan (160 000 kg), hıyar (150 000 kg), yeşil fasulye (165 000 kg) üretimle başta gelmektedir. İldeki sebzeçilik henüz yenidir. Bu konuda Teknik Ziraat Müdürlüğünün çalışmaları örnek olmuş ve olmaktadır.

Ayrıca Hakkâri'de tütün, nar, incir, antep fıstığının da yetiştiğini belirtelim.

İldeki çayır, otlak ve yem bitkilerine bakacak olursak:

Çayır ve otlak alan 260 090 hektardır. Çeşitleri ve nitelik yönünden Kars'tan sonra ikinci sırayı alır. Son yıllarda hayvan sayısının artması nedeniyle kış beslenmesinde güçlükler ortaya çıkmaktadır.

Yem bitkileri arasında yonca, korunga ve fiğ başta gelir.

Yörede üretimi artıran etmenler şunlardır:

Sulama ve gübreleme başta gelir. Sulama gereksinmesi genellikle doğal su kaynaklarından karşılanmaktadır. Son yıllara dek ne yapay, ne de doğal gübre kullanılmamakta idi. Sebze ve çeltik tarımı dolayısıyla durumda değişiklikler başlamıştır. Yani her iki gübre de kullanılmaya başlamıştır.

Üretimi artıran tarımsal âlet ve makina durumu, tohumluk durumu, damızlık kullanımı, tarımsal savaş, tarımsal kredi ve örgütlenme, tarımsal eğitim gibi etmenler bu yörede daha gelişmemiştir.

4. Hayvancılık :

Hakkâri ilinde ana geçim kaynağı hayvancılıktır. İlân

ekonomik yaşamında en önemli yeri tutmaktadır. Hayvanlar arasında koyun en ön sırayı alır. Onu kıl keçisi, siğir, at, katır, eşek ve kümes hayvanları izler. Ayrıca, arıcılık da bir geçim kaynağı sayılabilir.

Yetiştiriciler, hayvanlarını, genellikle diğer ilçelerden gelen celeplere canlı olarak satmaktadırlar.

Hakkâri nüfusunu, yuvarlak olarak 1000bin kabul edersek, hayvan ürünlerinden kişi başına yıllık gelir 2332 lira olarak düşer. Hayvanların sayı bakımından yeterli olmalarına karşın, hayvansal ürünler, nicelik olarak istenilen düzeyde değildir. Çünkü bölgede yetiştirilen yerli ırkların verim oranı düşüktür.

5. Ormancılık ve madencilik :

Ormancılık ve madencilik bakımından bölge yoksuldur. Bu konuda yapılan çalışmalar çok yetersizdir; daha da bir gelişme yoktur.

Hakkâri yöresinin ekonomisini özetliyecek olursak: İklim ve doğa koşulları gereği tarım yok gibidir. Aynı nedenlerden ormanlar da yoktur. Şimdiye dek bilinen yeraltı zenginlikleri de yoktur. Geriye kala kala hayvancılık kalmaktadır. Buna göre, ilin gelişmesine yön verecek yerel kaynak ya da gizil(potansiyel), hayvan varlığıdır. Onun için ilin gelişme olanağı da bu yönde olsa gerektir.

C. GELENEKSEL KESİMİN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

Burada önce geleneksel kesim ne demektir, kısaca buna değinmekte yarar var kanısındayız.

Geleneksel kesim: Maddî, özellikle manevî alanda geleneğin egemen olduğu yerlerdir. Maddî ve manevî alandaki kurumlar, değerler ve erdemler hep geleneğin etkisi ve baskısı altındadır. O halde gelenek nedir? Geleneğin bir çok tanımları vardır. Biz burada şöyle bir tanımını verebiliriz: Gelenek, eski çağlardan beri yerleşmiş olup, kuşaktan kuşağa geçerek gelen ve topluluğun üyeleri arasında ortak ve özel bir ruh dolayısıyla sağlam bir bağ oluşturan her türlü kültür kaliteleri, alışkanlıklar, bilgiler, töreler, davranışlarıdır.¹

Gelenekler toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve denetiminde önemli rol oynarlar; toplumsal değişmeyi yönetir ve yavaşlatırlar, yani tutucudurlar.

Türkiye geleneksel toplumları ile daha çok köy toplulukları anlaşılır. Eskinin geleneksel kent ve kasabaları bugün artık çağdaşlaşma süreci içine girmişlerdir.

Ekonomik ve teknik ilerlemeler geleneksel toplumda maddî ve manevî alanda bir takım değişmelere neden olmaktadır. Ama şunu da belirtelim ki, ekonomik ve teknik ilerlemelerin maddî kültür alanındaki etkisi daha hızlı ve belirgindir. Oysa manevî alanda görülen de-
ğiş-

¹ Prof. Dr. S. V. Örnek'in "Türk Halk Töresi" ders notlarından alınmıştır.

meler çok yavaştır. Manevî alandaki değişimleri yavaşlatan, ağırlaştırılan temel nedenlerden biri, toplumun kendine özgü olan tutuculuğudur.

Geleneksel kesimle ilgili bu kısa bilgiyi verdikten sonra, yine bu kesimle ilgili geçerli değerler ve erdemler dizgesine geçelim.

I. Geçerli Değerler Ve Erdemler Dizgesi

Bu konuyu maddeleyecek olursak:

a) Geleneksel kesimde, özellikle köylerimizde kişisel ilişkilerde birbirine karşı güvensizlik görülür. Köy insanı, diğer köylülerle ilişkilerinde çekimserdir. Bunun en büyük örneğini ekonomik ve toplumsal yaşamlarında görebiliriz. Örneğin: Köylerde kooperatifler tarihin oluşumu içinde gelişmemekte; köylü dışardan yapılan etkilerle alıştırılmaktadır. Bunun nedeni ise köylünün diğer köylülere karşı duyduğu güvensizliktir.

b) Azla yetinen insanlardır. Geleneksel kesim insanının ekonomik yaşantısını daha çok kendisinin, ailesinin, hayvanlarının yaşamlarını sağlamak oluşturur. Yani ürünlerinin büyük bir kısmı kendisi tarafından tüketilir. Geri kalan az bir kısmı ise gereksinimlerini karşılamak amacıyla pazarlara götürür.

c) Devlet memuruna karşı korku ile karışık bir saygı duyarlar. Yine bu kesimde yaşlılara ve yabancılara saygı daha belirgindir. Ayrıca yabancıya karşı çok meraklı bir tutum içindedirler.

d) Maddî ve manevî alanda güçlü bir aile, akrabalık bağ ve ilişkileri vardır. Geleneksel ortamda manevî alandaki yardımlaşma gelenekleri maddî alandakine bakarak daha çoktur. Doğum, evlenme, sayrılık, ölüm ve diğer sakışık hallerde yakın akrabaların yardımları belirgindir.

Maddî ve manevi alandaki bu yardımlaşmayı komşular

arasında da görebiliriz.

Akrabalar ve komşular arasında görülen bu yardımlaşma ve iş birliği eskiye bakarak zayıflamış olmasına karşın, bugün hâlâ geleneksel kesimin belirgin özelliklerinden birisi olarak varlığını sürdürmektedir.

e) Geleneksel kesim insanlarında yazgıcılık daha da belirgindir. Yazgıcılıkta daha çok dinsel değerler rol oynamaktadır.

f) Sınırlı bir dünya görüşleri vardır. Bu konuda az bir bilgiyle yetinirler. Bazan da pozitif anlayışa ters düşen bir kakım kanılara sahiptirler. Bunun nedeni ise, kuşkusuz çok dar bir çevre içinde yetişmiş olmalarıdır. Öyle köylerimiz vardır ki, köylüler kendi köy sınırlarını bile aşamamışlardır. Bu nedenlerden dolayı bir çok doğal, toplumsal ve kültürel bilgilerden yoksundurlar.

Bu yoksunluk, bu görgü azlığı onlarda bir takım dogmatik düşüncelerin doğmasına yol açmıştır. Köylüye göre evren, anasından, babasından, din adamından ve çevresindeki diğer insanlardan öğrendiklerinin dışında herhangi bir özelliğe sahip değildir.

g) Geleneksel kesimde zaman kavramı değişiktir. Zaman ölçüleri kendilerine özgüdür. Örneğin: Sabahı, öğleyi, ~~akşamı~~ namaza göre ayarlarlar.

h) Geleneksel kesim insanları konukseverdir. Gelen konuklarına, özellikle yabancılara karşı saygılıdır. Onlara karşı yedirmek, yatırmak, yardım etmek konusunda çok titizdirler. Konuklarını ellerinden geldiğince iyi ağırlamaya çalışırlar.

i) Geleneksel kesimde erkekler her zaman ailenin özünü oluştururlar. Babanın, dedenin ya da büyük erkek çocuğun aile içinde güçlü bir yetkisi vardır; evin sahibidirler. Kadın ve erkeğin yerleri ve görevleri iyice belirgindir. Ailede kadının yeri gelinlik döneminde za-

yıftır, ana olduğu zaman biraz güç kazanır, kayınana olduğu zaman daha da güçlüdür.

j) Geleneksel ortamda toplumsal tabakalaşma genellikle belirgin değildir.

k) Bu kesimde geniş aile daha çok görülür. Aynı biçimde çok kadınla evliliğe de yine burada daha çok rastlanılır. Bugün, yurttaşlar yasasının çokeş evliliği yasak etmesine karşın, hâlâ yine de bu türden evliliğe rastlanmaktadır.

l) Geleneksel kesimde ana tarafı ve baba tarafı akrabalarına karşı gösterilen saygı ve sevginin derecesi farklıdır. Baba tarafı akrabaları daha çok sevilir ve sayılır.

m) Sakınma, çekinme söz konusudur.

n) Köy toplumlarında bireyin ırz ve namusu köylünün ırz ve namusu demektir.

Bugün geleneksel kesim, her ne kadar kendini yenilemeye ve çağdaşlaşmaya uydurmaya başlamışsa da, yine de yukarıda değindiğimiz özelliklerin belirgin etkisini taşımaktadır.

II. İdeal Çocuk Örneği

İdeal çocuk: Yalnız düşüncede var olan; düşüncenin tasarlıyabileceği tüm üstünlükleri kendinde toplayan çocuktur. İdeal çocuğa gerçekte rastlamak pek zordur.

Her ana ve babanın gerek fizik görünüş, gerekse karakter bakımından idealinde yarattığı bir çocuk örneği vardır. Ana, babalar çocuklarını bu örneğe uydurmaya çalışırlar.

Anadolu'da fizik olarak genellikle kaş, gözü, saçı kara; teni ak; yanakları al ve şişman olan çocuklar yeğ tutulur. Şişman çocuklar sağlıklı sayılır.

Yine Anadolu'da çocuğun uslu, söz dinler, saygılı olması yeğ tutulur. Ana, baba çocuklarının kendilerine ve

diğer büyüklere karşı gelmemelerini; başka çocuklarla kavga yaptıklarında dövülmemelerini; komşulara ve akrabalara saygı ve sevgi göstermelerini ister. Çocuğunu okutmak isteyenler ise, bir an önce çocuğunun okumasını ve istedikleri uğraşmayı seçmelerini dilerler.

Hakkâri'de her aile çok, özellikle çok erkek çocuğu olsun ister. "Kirpiğimizin sayısı kadar çocuğumuz olsun, iisteriz" diyen ana-babalar daha çok oğlan çocuk istemelerine karşın, kız için de çok fazla üzülüyorlar. Çünkü, başlık parası alacaklardır¹. 9-10 erkek çocuk arasında 1 ya da 2 kız çocuk olması (toplam 11-12) çocuk) bir aile için en ideal olanıdır.

Çocuğu olmayan ailelere "sonsuz", "sonu olmayan", "köksüz", "kısır", "dölsüz", "oğulsuz"; çocuğu olmayan kadına "kısır", erkeğe de "tohumsuz"; çok çocuğu olan ailelere de "başta giden" denilmektedir.

Çocuğu yaşamıyan aileler, yeni doğan çocuklarına "ayı", "kurt", "dağ keçisi" gibi hayvanların kürkte adlarını vermektedirler.

Hemen her yerde olduğu gibi, burada da çocuğun uslu, söz dinler; anaya-babaya ve diğer büyüklere karşı saygılı; kavgalarda dövülmeyen çocuk yeğ tutulur. Ayrıca burada coğrafi koşullara bağlı olarak ekonomik nedenlerden dolayı çocuğun dağa korkmadan çıkması; ata, katıra, eşeğe iyi binmesi; dostunu, düşmanını iyi tanıması istenir. Ve bunlar çocuğa, küçük yaştan beri öğretilmeye çalışılır.

Ana, baba ve nineler, çocuğun huyunun ailede iyi huylu birisine çekmesini isterler. Örneğin: Dede sevilen, sayılan bir kişi ise anne, doğan oğlunun, onun huyuna sahip olması için hocalara gider, muska alır, çocuğunu okutup üfletirir; ziyaretlere gider, yakarışlarda bulunur,

¹ Başlık parası onbeşle altmış bin lira arasında değişir. Bu para, kızın düğünü ya da çeyizi için hiç bir zaman harcanmaz. Kızın babasına kalır.

adak adar.

Hakkâri'de çocuklar evlenene değin oyun çocuğu kabul edilmektedir. Kız çocukları 9-10, erkeklerde 12-13 yaşında evlenme çağına girmiş olmaktadır.

Hakkâri'de çocuklar 5-6 yaşında işe koşulmaktadır. Kız çocukları anaya ya da evin işine; oğlan çocukları babaya ya da dışarı işlerine yardımcıdırlar. Erkek çocuklarının yaptıkları işler: Odun, ot ve meşe toplamak için dağa çıkmak; keçi, koyun ya da sığır gütmek¹; bağ beklemektir. Kız çocuklarının yaptıkları işler: Suya gitmek; Kendinden küçük kardeşlerine göz kulak olmak; bağ bozumuna yardım etmek; nakış işlemek, çorap örmektir.

Yöre halkının, kız çocuklarının anaya, oğlan çocuklarının da babaya yardımcı olduklarını belirten sözleri vardır. Örneğin: "Kız, anasının kirmenini bükür; oğlan, babasının orağını biçer", "Erkek, babasının bastonunu; kız, anasının parzanını² alır".

Yukarıda anlatılanları da göz önünde tutarak: "Bizim işimiz ya rençberliktir ya da kaçakçılıktır" diyen Hakkâri'li ana-babalar, ideallerindeki çocuğun niteliklerini bir ölçüde açıklamış olmaktadır.

1 Yörede, ilkbahar ve sonbaharda herkes kendi hayvanını güder. Yazın ise çoban tutulur.

2 Parzan: Yöresel el sanatlarından bir çeşit sırt heybesi. Yük taşımaya yarar.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

ÇOCUK BÜYÜTME VE YETİŞTİRME

A. ÇOCUĞUN GELİŞMESİYLE İLGİLİ GELENEKSEL UYGULAMALAR

İlkel bir varlık olan çocuğun büyüme ve gelişmesi için uzun süre bakım ve çevresinden, özellikle ailesinden yardım görmesi gerekir. Çocuğun, dünyaya geldiği andan başlayarak fiziksel gereksinimlerinin yani beslenmesi, temizliği, giyimi, yatırılması, uyutulması yeterli bir biçimde karşılanırsa büyümesi, gelişmesi ve çevreye uyumu sağlanmış olur.

Yeni doğan her bebeğin temel gereksinmesi kuşkusuz beslenmedir.

I. Beslenme

Yeni doğan bir bebeğin kısa sürede olsa anne sütüyle beslenmesi gereklidir. Genellikle 6 aya dek bebeğin temel besinini anne sütü oluşturur. Her hangi bir nedenle çocuk anne sütüyle beslenmediği zaman hayvan sütünden yararlanır.

Genel olarak geleneksel kesimde yetersiz bir beslenme göze çarpar. Bu kesimde, büyükler gibi bebeklerde tek yönlü beslenmekte ya da yeteri ölçüde besin alamamaktadır. Besinlerinin çoğu, buldukları yörenin coğrafi koşullarına göre yetişen ürünlerden yapılmaktadır. Yani geleneksel kesimde beslenmeye etki eden etmenlerin başında coğrafi koşullar gelir. Örneğin:

Kıyı köylerindeki yiyeceklerin çoğunu, kuşkusuz deniz ürünleri oluşturur. Ama Anadolu'da, özellikle geleneksel kesimimizde temel besinler tahıl ürünlerinden yapılmakta; unlu ve nişastalı besinler ilk sırayı almaktadır.

Hakkâri'de pirinç, buğday, darı ve mısır yetiştirildiğinden; bura halkının besinlerinin çoğunu bu ürünlerden yapılan yiyecekler oluşturmaktadır.

Yöredeki halk, kendileri ne yiyiyorlarsa, çocuklarına da ondan yedirmektedirler. Bunu şöyle de söyleyebiliriz: Genel olarak bir yaşından yukarı çocuklar için ayrı bir beslenme yöntemi uygulanmamaktadır.

Hakkâri'de bir yaşına dek olan çocuklara "bebek" denilir. Bu yaştaki çocukların temel besini ana sütüdür. Bunu , 0-3 yaş çocukları için de söyleyebiliriz. Genel olarak 5-6 aydan sonra çocuklara hemen her türden yiyecekler vermeye başlanıyor. Ama, yine de temel besin ana sütüdür.

Yeni doğan bebeğe 24 saat hiç ana sütü verilmez. Zaten, ilk bir, iki gün içinde lohusanın sütü gelmemektedir. İlk 24 saat içinde bebeğin ağzı, dili tatlı olsun diye dudagina şekerli su değdirilir¹.

Bebeğe ilk gün süt vermemelerinin bir nedeni de: Çocuk ana karnında 5 aylık olunca canlanmakta ve artık beslenmektedir. Beslendiği için barsakları dolmaktadır. Bu yüzden bebeğe, doğduğu zaman barsakları temizlensin diye ilk 24 saat içinde anne sütü verilmemektedir. (Hilâl kasabası)

Hakkâri'de kız-oğlan ayırt edilmeksizin, anne, sütünü verebildiği sürece çocuğunu 3-4 yaşına dek emzirir. Bu yaşa dek emen çocukların daha güçlü olacağı kanısındadırlar.

¹ Bu âdetâ Anadolu'nun bir çok yörelerinde görebiliriz. Örneğin: Balıkesir'de (Özer, Kemal: Tarihte Balıkesir, Türkdili Matbaası, Balıkesir 1957) ve Tortum'da (Kerdes, Mehmet: "Tortum'da Halk İnanmaları Âdetler ve Taşlamalar", İstanbul 1961).

Ama, yörede 5-6 aydan sonra yeniden gebe kalan annelerin sayısı az değildir. Bu yüzden çocuğunu emzirememektedir. Çünkü, artık gebe kalan "emzikli kadının" sütü kinli sayılmaktadır. Bu durumda, bazı çocuklar 6 aya, bazıları da 5-4 yaşına dek anne sütü emmiş olmaktadır.

Çocuk 4-5 aylık olunca, ana kendi sütünün yanında, çocuğuna başka yiyecekler de vermeye başlar. Bunların başında pirinç unundan yaptıkları mama, pirinç lapası, pirinç pilavi, pirinç çorbası; inek ya da keçi sütü; yoğurt; çayla ıslatılmış bisküvi¹. Çocuk 10-12 aylık olunca, anne sütü artık çocuk için temel besin niteliğini yitirmektedir.

İL merkezinde bazı aileler çocuklarına hazır çocuk maması da almakta. Bunun nedeni, umarsız kaldıkları içindir; yoksa, çocuk mamasının yararlılığını bilerek almıyorlar.

Kimi lohusa kadının sütü azdır. Bebeği sütü olan ak-raba ya da başka kadınlar emzirir. Burada tek bir kadın söz konusu değildir. Ayrıca süt verecek olan kadının karakterine de önem verilmez. Çünkü, her "emzikli kadın" süt vermek istememektedir. Bu nedenle bir seçme bir seçme yapmak söz konusu olamamaktadır. Bu kadınlar, kendi çocuklarının zayıf kalacağından korkarlar. Bu yüzden, böyle bebeklerin bir kadın değil de bir kaç kadın tarafından sırayla emzirildikleri görülmektedir. Ayrıca, inek sütü verilir ve mama yapılır.

Anası ölen bebeğe de aynı biçimde bir kaç kadın süt verir². Kimi zaman sütü bol olan ve bu yüzden öksüz bebeğitek başına emziren kadın da çıkmaktadır. Bu kadının da karakterine önem verilmemektedir. Ama, çocuğun, sütünü emdiği kadının karakterini alacağına inanılmakta ve buna canlı örnekler verilmektedir. Bazan hala da (babanın kız kar-

1 Yöre halkı çayı çok içtiği için, çocuklarına da çay ve çayla ıslatılmış yiyecekler vermektedirler.

2 Yörede süt kardeşliği pek önemli değildir.

deşi) çocuğu emzirmekte ve hattâ kardeşinin iziniyle yeğenini kendi nüfuzuna geçirebilmektedir.

Doğumdan sonra Lohusaya 4-5 gün süt gelmezse, yine emzikli kadınlar çocuğa meme vermektedirler. Anneden gelen ilk süt bebeğe verilmemektedir.

Lohusa kadının sütü gelmediği zaman, hocalara ve ziyaret yerlerine gitmelerinin yanında, başvurdukları geleneksel bir işlem de şöyledir: Lohusa kadın elinde bir testiyle pınara suya gider. Testiyi doldurur ve eve getirir. Dolu testiyi bir gece beklettikten sonra, ertesi sabah erkenden testiyi pınara götürür ve suyunu boşaltır. Boşaltırken de şöyle der: "Al suyunu ver benim sütümü." (Taşdelen ve Işıkveren köylerinde)

Çocuğu memeden kesmeleri şöyle olmaktadır:

a) Hocaya okutturdukları haşlanmış bir yumurtayı, kırmızı boya ile güzelce boyayıp çocuğun eline verirler.

b) Kadın, memesinin başına çamur ya da is sürer. Kini zaman da kara sakızı göğsünün ucuna akıtıp üzerine yün yapıştırmakta ya da biber, tuz eklemektedir. Çocuk memeyi bu halde görünce ya korkmakta ya da tiksinimektedir.

c) Hocalara giderek muska yazdırmaktalar; hocanın okuyup üfllediği yumurtayı, üzümü çocuğa yedirmektedirler.

Çocuğu memeden kesme ayı ya da mevsimi belli değildir. Çoğu zaman bu, kadının yeniden gebe kalmasına bağlıdır. Ama, çocuklarını yazın süttten kesmek istememektedirler. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi: Annenin yazın işi çoktur. Bu yüzden çocuğuyla her zaman ilgilenmemektedir. Çocuğuyla ilgilenmesi ancak meme verme zamanı olabilmektedir. İkincisi: Anne çocuğunu yazın memeden keserse, vermek zorunda kalacağı inek sütü bu mevsimde çocuğa dokunur, onu sürgün eder.

Memeden kestikten sonra çocuğa, inek ya da keçi sütü verilir. Süte bazan şeker de katılır. Ayrıca çocuğa meyve ve tatlı yiyecekler de verilmektedir. Eskiden, tandırda pişirdikleri ortası delikli pasta yapılarak çocuğun eline verilirmiş. Şimdi hazır pastalar çıktığı için bunu pek yapmamaktadırlar. (İl merkezinde)

Çocuğa verilen inek ya da keçi sütünü eskiden kaşık kaşık ağzına akıtırlarken, bugün sütü biberonla vermekteler. Yine eskiden, anne, çocuğunun her ağlayışında onu emzirirdi. Bugün yalancı meme verilmekte; kimi zamanda biberonla süt ya da mama verilmektedir. Böylece anne, yaptığı işi yarıda bırakmak zorunda kalmamaktadır.

Anne, daha çok çocuğunu kucağına alarak meme vermekte; bazan da beşikte yatan çocuğun üzerine eğilerek ya da beşiği kendine doğru eğerek meme vermektedir. Meme verme süresi belli değildir. Genellikle çocuk memeyi almayıncaya ya da uyuyuncaya kadar çocuğa meme verilir¹.

Anne sütünün bol olması Tanrı vergisidir. Bunun yanında kadın, sütünün bol olması için çok su içirecek yiyecekler (tuzlu, yağlı, şekerli) yemeyi yeğler.

Eğer birden korkarsa, soğuk su dökünürse, birdenbire duygulanırsa, sütü yere danlar ve ona da ayak basılırsa lohusa kadının sütü kesilir. Kimi lohusa kadınların da 40-50 günden sonra sütü kendiliğinden kesilir.

Hangi nedenle olursa olsun, sütü kesilen kadınlar hocalara giderek muska yazdırırlar; ziyaret yerlerine giderek Tanrıya yakarırırlar ve adak adarlar. Bu konuda başvurdukları diğer bir geleneksel işlen de şu: Sütü kesilen kadın evinde yapar. Bu yemeği alarak, yanında birkaç kadınla birlikte Gürürec Baba'nın² mezarına gi-

1 Buradaki anneler, meme verme konusunda kentli kadınlara bakarak yabancılar yanında çocuklarına meme vermekte bir sakınca görmemektedirler.

2 İl merkezinin girişinde bulunan önemli bir ziyaret yeridir.

der. Yolda giderken yanındaki kadınlar konuşsa bile, sütü kesilen kadın hiç konuşmaz. Ziyaret yerine varınca, orada bir yere yemeği bırakır. Bu yemekten bir lokma kendisi yer, bir lokma sağ omuzundan, arkasında akan suya atar, bir lokma kendisi yer, bir lokma sol omuzundan, arkasında akan suya atar, bir lokma kendisi yer, bir lokma sağ omuzundan arkasından akan suya atar.... Böylece yedi lokma kendisi yemiş; yedi lokma da arkasında akan suya atmış olur. Lokmaları suya atarken arkasına dönüp bakmaz. Sonra evine döner. Artık konuşabilir; sütü de gelir. (İl merkezinde)

Lohusa kadınının sütünün kesilmemesi için diğer kadınların da birtakım şeylere dikkat etmeleri gerekmektedir. Örneğin, lohusayı ziyarete gelen kadınların ay hâli olmamaları gibi. Bundan başka, aynı günde doğum yapan kadınların kırkları çmkana dek birbirlerinin evine ya hiç gitmemeleri ya da gidip gelmek zorunda kalırlarsa, oğlu olan aile ekmek, kızı olan aile de ekmek ve iğneyi karşılıklı olarak birbirlerine göndermeleri gerekmektedir. Kadının doğum yaptığı gün komşunun ineği de doğurmuş olsa, yine aynı işlem yapılır. Yalnız inek için ot gönderilir.

Eğer bu işlemi yapmazlarsa, ziyarete gelen lohusa kadın, ziyarete geldiği lohusa kadınının sütünü kendinçekmiş olur.

Hakkâri'de körpe çocuğa 5-6 aylık oluncaya dek su verilmemektedir. Çünkü, anne sütünden aldığı su yeterli bulunmaktadır.

Körpe çocuğa başka yiyecekleri yiyebilecek duruma gelinceye değin su verilmediğini Anadolu'nun kimi yörelerinde de görmekteyiz¹. Buralardaki inanca göre, çocuğa bu za-

¹ Dede, Behçet: "Çocuk ve Melek", TFA Dergisi, Sayı : 223, İstanbul 1968.

man içinde melekler tarafından su verilirmiş.

Bazı yörelerde de çocuk büyüyünce okusun diye 6 ayın sonunda çocuğun ağzına Kur'an'ı Kerim sürülerek okumuş birisi tarafından ilk su içirtilirmiş¹.

Hakkâri'de çocuklar 3 yaşından sonra artık süt çağını geride bırakmış olurlar. Büyüklerinin yediği yemeklerin tümünden onlar da yer.

Anneler, emme çağındaki (0-3 yaş arası) çocukların parmak emmesine ses çıkartmamakta; üstelik memnun bile kalmaktadırlar. Çünkü, parmaklarını emen çocuklar, durmadan annelerinin memelerini istememekte. Ancak, 3-4 yaşından sonra çocuğun parmak emmesini uygun bulmamaktadırlar. Çocuğu bu huyundan vazgeçirtmek için: Çocuk uyurken parmağına tuz, biber, kömür tozu, tavuk pisliği yapıştırmakta ya da kan sürmektedirler.

Çocuklar ne zaman açkırırlarsa, o zaman yemek ya da ekmeek yemekteler. Ayrıca, aileleriyle birlikte, her öğün kurulan sâfrada da yemek yerler. 4-5 yaşındaki çocuklara anneleri yemek yedirmektedir.

Sonuç olarak Hakkâri'de çocuğun beslenmesi konusunda şöyle diyebiliriz: Diğer yörelerimizde de olduğu gibi, burada da tek yönlü ya da yetersiz bir beslenme görülür. Çocuklar için ayrı bir beslenme yöntemi uygulamaya söz konusu değildir. Besinlerinin hemen tümü unlu ve nişastalı yiyeceklerden oluşmaktadır. Ancak çocuk sayrılandığı zaman, anası, babası onun yemesine özen göstermektedir, Şöyleki: Aile, olanakları ölçüsünde, çocuğunun seveceğini umduğu yiyeceklerden almakta; böylece çocuğunu memnun ve mutlu etmiş olmaktadır.

II. Yatırma - Uyumta

Çocuğun önemli gereksinimlerinden biri de yatırıl-

¹ Kardeş, Mehmet: Tortum'da Halk İnanmaları, Âdetler ve Taşlamalar, İstanbul 1961.

ması ve uyutulmasıdır. Çocuğun yatırılması ve uyutulması yöreden yöreye az çok başkalık göstermektedir. Kimi yerlerde çocuk beşiğe kundaklı, kimi yerlerde de kundaksız yatırılır.

Hakkâri'de çocuğu, daha çok beşiğe ve kundaksız olarak yatırıyorlar. Çocuğun bacakları arasına yerleştirilen bürürühün¹ bir ucu çocuğun üreme organına yapıştırılıktır. Öteki ucu da alttan beşiğin dışına doğru uzanmaktadır. Bu yüzden çocuğu kundaklamaya gerek duymuyorlar. Ancak son yıllarda il merkezinde ve Hilâl kasabasında çocukların demirden yapılmış beşiklere yatırıldığı görülmekte. Bu beşik, bildiğimiz tahta beşiklerden değişiktir, Salıncak biçimindedir. Bu tür beşiklere lâzımlık konmadığı için, çocuklar, kundaklanıp yatırılmaktadır. Kundaklama, bebek bir, birbucuk yaşına gelinceye dek sürer. Çocuk beşikte ortalama iki yaşına dek yatar.

Beşikten alınan çocuğu anne, kendi yatağına almakta; bazan da anne, kendi yatağının yanına küçük bir yatak yaparak çocuğunu orada yatırmaktadır. Çocuk bu şekilde 4-5 yaşına dek yatmakta. Kimi aileler de, çocuğunu, beşikten sonra salıncağa almaktadır. İl merkezinde olanakları eğer veren birkaç ailede, çocukları için karyola almaktadır.

Çocuk doğduktan sonra ilk kundağını ebe (yerli ebe) ya da nine (daha çok babaanne) hazırlar. Yeni doğan bebek, kundaklı olarak birkaç gün annesinin yanında yatar. Bu süre sonunda, bebek beşiğe alınır. Bebek beşiğe alınırken her hangi bir geleneksel işlem yapıl-

1 Bürürüh: Sübek dediğimiz, kimi yerlerde beşikteki çocukların bacakları arasına yerleştirilen sidik şişesi ya da sidiği bir kaba akıtan boru. Bürürühü daha çok Işıkveren ve Taşdelen köylerinde gördüğümüzü belirtelim.

mamaktadır¹. Yalnız, il merkezinde, bazan çocuğun doğumundan 6-7 gün sonra "şeşe" dedikleri bir eğlence yapılmakta; bu eğlencede çerez, pasta, börek yenilmektedir.

Beşiğe alınan çocuğun uykusu kaçarsa, hacalara gidilerek muska alınmaktadır. Eğer bunun etkisi olmazsa çocuğun beşiği değiştirilmektedir. Yeni alınan beşiğin, önceki beşiğin ağacından yapılmamış olmasına dikkat edilir. Nineler, beşikte yatan çocuğun başının kibleye dönük olmasına önem verirler.

Eskiden çocuklar kundaklanır ve altlarına da toprak konurmuş². Bu toprak sayesinde çocuğun kolay kolay sayrılanmayacağına, güçlü kuvvetli olacağına inanılmış. Bugün, kadınlar kolaylık olsun diye beşiklerin altına lazımlık koyuyorlar. Hattâ, yaz aylarında lazımlık koymaya bile gerek duymuyorlar. Çocuğun sidiği, beşiğin altına doğru uzanan sübekten aşağı yere almaktadır.

Yazın yaylalara çıkılmakta³; beşikleri de beraberlerinde götürmektedirler. Yaylalara çıkıldığında salınacak daha çok kurulmaktadır.

Hakkâri'de yeni doğan bebeği 40 gün yalnız bırakmaya özen gösterirler. Bırakmak zorunda kalacak olurlarsa, çocuğun ya yatağına ya kundağına ya da yorganına iğne takarlar; yastığının altına küçük bir Kur'an korlar. Ayrıca çocuğun beşiğine, bir demire takılmış soğan da yerleştirirler. Ama, ilk 8 gün, bebeği hiç yalnız bırakmamaktadırlar.

Hemen her yerde olduğu gibi, Hakkâri'de de bebeklerin 4-5 aylık oluncaya dek uyuma saatleri bellidir. Çünkü bu

1 Örneğin: Anadolu'nun bazı yörelerinde gördüğümüz beşiğe yatarma mevlüdü gibi.

2 Höllük.

3 Yaylaya çıkamayan ailelerde vardır. Bunlar düşman sahibi olanlardır. Düşman sahibi kimseler, yazın sıcak günlerinde herkes dışarıda yatarken, bunlar, evlerinin içinde silâhları yanlarında olarak yatar.

yaştaki çocuklar annelerinin her emzirişinden sonra uykuya dalmaktadır. Bu aylardan sonra, özellikle bir yaşından sonra, çocukların uyuma saatleri belli olmamaktadır. Yani, çocuk her gün belli saatlerde uyumamaktadır. Eğer annenin işi çok değilse, bu çağıdaki çocuğunu uyutmaya zorlamıyor. Çocuğun ne zaman uykusu gelirse, anne de o zaman çocuğunu uykuya yatırmaktadır. İş mevsiminde ise, anne 0-3 yaşındaki çocukların uyumasını uygun görmektedir. Anne, uykuya yatıldığı çocuğunun başını uyuyana dek -eğer çocuk ağlamıyorsa- beklemez.

Genellikle çocuklar 5-6 yaşına dek; hattâ kimi çocuklar 7-8 yaşına dek anneleri, ablaları ve nineleri tarafından yatırılır, kaldırılır, üstü başı giydirilir.

Çoğu evlerde, çocukların tümü bir odada; birkaçı bir yatakta yatmaktadır. İki üç odalı evlerde¹ ana-babanın yatak odası ayrıdır. Ama yine de bu oda içinde bir iki çocuk yatar. Anne, en küçük çocuklarından birini ya da ikisini, hattâ bazan üçünü, dördünü yanında yatırmayı uygun görmektedir. Çünkü, bu çocuklar küçük olduklarından, annelerinin gece bunlarla ilgilenmesi daha kolay olmaktadır. Diğer çocukların tümü de öteki oda içinde yatarlar. Çocuklar evlenene değin aynı oda içinde yatmaktadırlar.

Yatırma ve uyutma konusunu özetliyecek olursak: Hak-kâri'de çocuklar 2 yaşına dek beşikte ve kundaksız olarak yatırılır. Eskiden höllük kullanılırken, bugün kolaylık olsun diye sübeği yeğlemektedirler. Beşikten sonra çocuklar daha çok yatağa alınmaktadırlar. Çocuk 4-5 yaşına dek annesinin yatağında yatmaktadır. Genellikle bir yaşına dek olan çocukların uyku saatleri belli değildir. Anne, iş mevsimini dışında çocuğunu uyutmaya zorlanamakta; ne zaman uykusu gelirse o zaman çocuğunu uykuya yatırmak-

¹ Böyle evlerin sayısı çok azdır.

tadır. Çocuk 5-6 yaşına dek anneleri, ablaları ve nine-leri tarafından yatırılır, kaldırılır. Çoğu evlerde çocukların tümü evlenene dek bir odada yatmaktadır.

III. Uyum Yöntemleri

Çocuğun yatırılması-uyutulması gibi uyutma yöntemleri de yöreden yöreye az çok farklılık göstermektedir. Kimi yerlerde anne çocuğunu sallıyarak ve ninni söyleyerek uyutur; kimi yerlerde de anne çocuğunun uyunmasına kolaylaştırmak için uyku getirici maddelerden çocuğun yiyeceğine katar.

Hakkâri'de annelerin, çocuklarını uyutmak için başvurdukları yöntemlerin başında beşiği sallamak ve ninni söylemek gelir. Kimi zamanda kucaklarına alıp, poposuna hafif hafif vurarak pıspışlamaktadırlar.

Hakkâri'li kadınların ninnileri kalıplaşmış ve herkes tarafından söylenen ninnilerden değildir¹. Burada her annenin çocuğuna söylediği ninniler başka başkadır². Ninnilerinin çoğu, günlük yaşantılarıyla ilgili önemli, önemsiz haberleri içermektedir. Yani, ninnilerinin içeriğini, o yörenin ve o ailenin günlük yaşantılarıyla ilgili haberler oluşturmaktadır. Ninnide sözler hiç önemli değildir. Yeterki bu sözler uyumlu bir biçimde söylensin. Saptaya bildiğimiz ninnilerden de bunu kolayca anlayabiliriz. Saptıyabildiğimiz ninni örnekleri şunlardır:

a) Işıklıveren köyünden bir ninni:

1 Saptıyabildiğimiz ninniler bunu göstermektedir. Belki kalıplaşmış ninnileri de olabilir. Ama konuşukları asal dil türkçe olmadığı için bunu saptayamadık.

2 Örneğin: Bir genç, bir kıza tutulmuştur ve onun için türkü yakmıştır. İşte anne bu türküyü, makamını değiştirerek çocuğuna ninni olarak söylemektedir.

Hadi çocuđum sen uyu,
 Ben de işimi yapayım.
 Eğer sen uyursan,
 Sana güzel elbiseler alırım.
 Sana yeni elbiseler alırım.
 Ayakkabı, pantolon alırım.
 Hadi çocuđum sen uyu.
 Baban dağa çıktı.
 Akşama gelecek.
 Hadi çocuđum sen uyu.
 Bak benim yapılacak çok işim var.
 Sen uyu.
 Sen uyu da
 Ben de işimi yapayım.
 Sen uyursan,
 Baban da akşama gelir.

b) Taşdelen köyünden iki ninni:

Birincisi:

Yavrucuđum,
 Uykunu uyu.
 Gece yarısı oldu.
 Başım ağrıyor.
 Sen uyu ki,
 Ben de rahat edeyim.

İkincisi:

Yat çocuđum yat.
 Kış geceleri uzundur.
 Sen ağladıkça
 Uykum gelmez benim.

c) İl merkezinden iki örnek:

Birincisi:

Allah Allah

De ninni kızım
 De ninni yavrum
 Allah Allah.

İkincisi:

Nenni yavrum nenni, nenni.
 Nenni şekerim nenni.
 Uyu yavrum uyu,
 Uyu da böyü.
 Nenni yavrum nenni.

Kimi yörelerimizde olduğu gibi, burada da uzun uzun ağlayan çocuğun, bu ağlamasının eve bir yıkım getireceğine inanılmaktadır. Böyle çocuklar için ya anasının, ya da babasının başını yer denilmektedir. Çocuğun bu ağdını kesmek için hocalara gidilerek, muska yazdırılmakta; ziyaret yerlerine gidilerek, adak verilmektedir.

Işıkveren ve Taşdelen köylerinde altı aya dek ağlayan çocuklar için şöyle bir inanma var: Çocuğun ilk 40 günlük ağlayışı, Tanrı'dan doygusunu istiyor; ikinci 40 günlük ağlayışı, ana ve babasının Tanrı tarafından bağışlanmasını; üçüncü 40 günlük ağlayışı da, kendisinin Tanrı tarafından bağışlanmasını istiyor diye yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak uyutma yöntemleri konusunda şöyle diyebiliriz: Yörede, uyutma yöntemlerinin başında beşik sallamak ve ninni söylemek gelir. Ninnilerinin karakteristik özelliği, içeriklerinin, o yörenin ve o ailenin günlük yaşantılarıyla ilgili önemli ya da önemsiz haberlerden oluşmasıdır.

IV. Temizlik - Bakım

Çocuğun temizliği ve bakımı anneye düşen bir görevdir. Abla ve nine de, anneye bu işinde yardımcıdır.

0-3 yaş çocuklarının bakımı hemen hemen tümüyle anneye düşer. Ancak bu çağdan sonra abla ve ninenin yardımları artar. Burada, çocukların 6-7 yaşına dek yatağına işediği olur. Anne, çocuğunun altını temizler, kurutur, üstünü giydirir, yüzünü yıkar, yemeğini yedirir. Okula giden çocuğu, çoğu zaman anne hazırlar. Bazan bu işi abla da yapar. Bebeğin bezini derede yıkama görevi ablaya değgindir.

Çocuklar analarını yitirdiklerinde, çoğu zaman övey ana eline kalmakta. Eğer, 10-12 yaşında ablaları var ise, onlar bakar. Bazan ninelerinin de yanında kalırlar.

Çocuklar ancak 7-8 yaşından sonra kendi kendilerinin temizlik ve bakımını yapabilmektedirler. Ama yine de, vücut temizliği, giysilerinin yıkanması anneye düşer. Bu konuda kızlar erkek çocuklarına bakarak, daha erken yaşta kendileri giyinirler, kendileri yemek yer, okula giderken kendileri hazırlanırlar. 10 yaşına gelen çocuk, kız olsun, erkek olsun kendini kurtarmıştır, Artık erinlik çağına girmiştir.

Burada, çocuğun temizlik ve bakımını az çok ilgilendirdiği için bazı konularda (örneğin: Sayrılığ, saçının kesilmesi, sağlam diş çıkarması, tırnağının kesilmesi, altına işemesi gibi) yöre halkının başvurduğu bir takım ampirik özlü işlemlere de yer vermek yerinde olur kanısındayız.

Hakkâri'de, yeni doğan çocuğu yıkadıktan sonra vücudunu ince tuzla iyice tuzlarlar¹. Bebeğin vücudu bir gün tuzlu kalır. Ertesi gün iyice yıkanır. Vücudu tuzlanmayan çocukların etlerinin gevşek olacağına inanılmaktadır.

1 Bu âdeti ufak değişikliklerle Anadolu'nun kimi yörelerinde de görebiliriz. Örneğin, Gaziantep'te. (Soyay, Ayhan: "Antep'te Çocuk Yetiştirmek", Basp. Dergisi, Sayı: 60-61, Gaziantep 1944.

Gevşeklikle şunu demek istiyorlar: Kimi çocukların vücudu sağlam, etleri diri ve serttir; kimi çocukların da etleri cıvıktır, yumuşaktır. Vücudu cılız, etleri cıvık olan çocuklar için: "Vay Bu çocuğu hiç kimse tuzlanamış mı?" denilmektedir. (Ortabağ bucağı)

Çocuk, doğumundan hemen sonra sayrılanırsa, doğumu yapan ebe (yerli ebe) çağrılır. Eğer, doğumdan 20-30 gün geçtikten sonra bebek sayrılanırsa, köyde bu konuda, yani sayrıları iyi etmede, sağaltmada ün salmış yaşlı kadınlar çağrılır. Bu kadın ya da kadınlar, çocuğun sayrılığını tanılamaya çalışırlar. Sonra yaptıkları ilâçlarla çocuğu iyi etmeye uğraşırlar. Çocuk, bu ilâçlarla iyi olmazsa, hocalara gidilerek muska yazdırılır; ziyaret yerlerine gidilerek adak adanır. Eğer başvurdukları bu geleneksel yöntemlerle de çocuğu iyi edemezlerse, o zaman Uludere kazasındaki (Araştırma yaptığımız yerleşme yerleri bu kazaya bağlıdır) doktora, sağlık memuruna ya da ebeye¹ giderler. İl merkezindekilerde, merkezde bulunan doktora, sağlık memuruna ya da ebeye başvurmakta dırlar.

Ama kaynak kişiler, geleneksel yöntemlerle çocuklarının ve kendilerinin çoğu zaman iyi olduklarını, sağaldıklarını söylediler. Örneğin: Sancı, bebeklerde çok görülen bir sayrılıktır. Bebek sancılandığı zaman, ceviz ağacının balı ile anne sütü bir kaşıқта ezilir. ve çocuğun ağzına akıtılır. Sancıyı geçirmek için yaptıkları bir başka işlemdede, annenin, memesinden akıttığı sütü sulandırarak çocuğuna içirtmesidir. Eğer çocuk bir yaşından yukarı ise, sancısını geçirtmek için bir çay kaşığı rakı da verilir.

Çocukların sık sık yakalandıkları bir sayrılık da "aylık" dır. İnanca göre, her ayın yenilenmesi çocuğa et-

¹ Köylerde, hükümetin gönderdiği ebeye hiç rağbet edilmemektedir.

ki ederek onu sayrılıandırmaktadır. Çocuğu bu sayrılıktan kurtarmak ve korumak için hilâl biçiminde kurşun ke-
lıpları dökerek bunu çocuğun boynuna asarlar. Ayrıca, ço-
cuğun yüzü isle boyanır, alnına hilâl yapılır.

İl merkezinde çocuğun tırnağı çok bekletilmez. 3-4 ay olunca kesilir. Yoksa çocuğun ilerde hırsız olacağına inanmaktadırlar. Işıktveren ve Taşdelen köylerinde, Ortabağ bucağında ve Hilal kasabasında ise, çocuğun tırnağı hemen kesilmez. Çünkü, çocuğun tırnağı hastır, canı acır. Tırmak, annenin memesini acıtıncaya dek kesilmemektedir.

Kesilen tırnaklar geliş güzel yerlere atılmaz. Bir kovuğa saklanır. İnanca göre, Mahşer günü kesilen tırnakların nerede oldukları sahiplerinden sorulacaktır.

Çocuğun kesilen saçları da geliş güzel yerlere atılmaz. Yoksa, çocuğun başı ağrıdan kurtulamaz.

Çocuğun, ilerde dişlerinin sağlam olması için de şöyle bir işlem yapılmaktadır: Süt dişi dökülmeye başlayan çocuk, ilk düşen dişini alır. Dışarda, iki bacağını açar; eğilip kalkarak ve "Karga karga al bu poklu dişi, bana altın diş getir" diyerek dişini bacakları arasında fırlatmaktadır.

Gece altını ıslatan çocuklar için hecalara gidilerek muska alınmasının yanında, her sabah yarı çığ, yarı pişmiş yumurtayı sıcak sıcak yedirirler. Ayrıca Irak'tan getirilen hindistan cevizi çocuğa parça parça yedirilir. Bu konuda il merkezinde yapılan bir işlem de şöyle: Çarşamba günü çocuğu, eşeğin ipiyle bağlarlar ve sokaklarda dolaştırırlar. Çocuğu bu şekilde dolaştırırken bir taraftan da durmadan "Çişini gündüze ver, geceye verme" denilir.

Çocuğun temizliğinde salya akınması da önemlidir. Hak-kâri yöresinde salyası akan çocuğun, bu salyasını gidirmek için ketir denilen bir otun¹ kurusu ezilip toz haline ge-
1 Yoncaya benzeyen bir ot.

tirilir. Bu toz, ortası delik bir kamaşın içine doldurulur. Kamaşın bir ucu çocuğun ağzına yerleştirilip, diğer ucundan da üflenmektedir. Üfleme sonucu, çocuğun ağzı ve boğazı bu tozla dolar. Böylece çocuğun salyası kesilmiş olur. (Tasdelen ve Işıkveren köylerinde)

Hakkâri yöresinde çocuğun temizliği ve bakımı konusunda şöyle diyebiliriz: 0-3 yaş çocuklarının temizliği ve bakımı anneye değındir. Ancak bu çağdan sonra abla ve ninenin yardımlarının arttığı görülür. Çocuklar 7-8 yaşından sonra kendi kendilerinin temizlik ve bakımları ile uğraşmaktadırlar. Yörede, çocuğun temizlik ve bakımına pek önem ve özen gösterilmemektedir. Şöyleki: Eli yüzü sık sık yıkanmamakta; burnu silinmemekte; hemen her zaman üstü başı yırtık ve kirli bulunmaktadır. Ancak, çocuk sayrılıandığı zaman temizlik ve bakımına birazıcık özen gösterilmektedir.

B. ÇOCUĞUN EĞİTİMİNDE VE YETİŞTİRİLMESİNDE ETKİLİ OLANLAR

Bu konuda Hakkâri'de elde ettiğim verilere geçmeden önce Sayın Dr. Vedia Emiroğlu'nun "Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi" adlı yapıtında genel olarak değindiği geleneksel eğitimden söz etmek yerinde olsa gerek.

Çocuğun, kendini içinde bulduğu ilk çevre ailesidir. Sonra akraba grubu gelir. Çocuk, doğumundan beri içinde bulunduğu grubun kalıplaşmış davranış biçimlerinin, yani kültür değerlerinin etkisi altında gelişir. Başka bir deyişle çocuğa, içinde bulunduğu kültürün değerlerinin aktarılması ancak, yine içinde bulunduğu aile ya da grup tarafından yapılır. Çocuğun yaşamı içinde bulunduğu toplumun karakterine göre belirlenir. Köy çocuğunun yaşamı, kent çocuğununkinden farklıdır. Köyde çocuk küçük yaşta beri, yaşama kendi katılarak daha ilkel koşullarda ve kendisi yaparak öğrenir. Bunun sonucunda yaşının üstünde bir olgunluğa erişir. Böylece kentteki çocuklara bakarak daha küçük yaşta yaşama değgin gerçekçi bir görüş sahibi olur. Geleneksel toplumda çocuk doğumundan beri anasının bakım ve gözetimi altında gelişir. Bebeklik çağında geleneksel yöntemler uygulanır. Çocuk bakımında geleneksel geniş ailenin kadın üyelerinin (büyükanne, hala, kız kardeş)yardımı ve etkisi görülür. Okul çağına değgin, çocukların bakımı, yetiştirilmesi aile ve akraba çevresinde yapılır. Çocuk eğitiminde ailenin, akrabanın, hattâ komşuların payı vardır. 7-8 yaşından sonra erkek çocuklar babaları-

na daha yakın olurlar. Tarımsal etkinliğe baba ile birlikte katılırlar.ve babalarının yaptığı işleri öğrenirler. Kız çocuklarının ise, annelerine olan bağlılığı sürmektedir. Bu yaştaki kızlar güçleri ölçüsünde gerek evde, gerek evin dışındaki işlerde aileye yardımcı olurlar. Erkek çocukların oyun oynama süreleri kızlara göre daha uzundur. 7-8 yaşına dek aynı yatakta yatırılan çocuklar, ailenin ekonomik gücüne ve toplumsal durumuna göre ayrı yataklara alınırlar. Daha büyük yaşlardaki (10-12) çocuklarda cins ayrımı daha çok belirlenir.(s. 91)

Eskiden geniş ailelerde ana, babadan başka büyük-
anne, büyükbaba ve baba tarafı akrabalarının da etkisinde olan çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesi bugün bu tür ailelerin parçalanması sonucu daha çok anaya-babaya düşmektedir. Bu durum, çocuğun aile içi eğitiminde ve yetiştirilmesinde eskiye oranla daha genç kuşakların etkili olmalarını sağlamakta, çocuğun yetişmesi ve sağlığı bakımından yeni yöntemlerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. (s. 93)

Bu kısa bilgiden sonra çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesinde etkili olanları görelim.

I. Aile Üyeleri

Hemen her toplumda toplumsal grupların en önemlisi ailedir. Aile, toplundan topluma yapı ve biçim baskılığı gösterirse de temel görevini yitirmenmiştir. Çocukların yetiştirilmesi, gelecek kuşağa ana kültürün aktarılması, iş bölümü ve cinslikle ilgili ödevler hemen her toplumda aileler tarafından yerine getirilir. Ancak, çeşitli kültürlerdeki ailelerin bu ödevini yerine getirmek için tuttukları yollar başka başkadır¹.

1 Emiroğlu, Vedia: Edilli Köyünün....., S. 58

Toplumumuzda çocuğun aile içindeki önemini belirten güzel sözler söylenmiştir. Örneğin:

_ Çocuk evin neşesidir.

_ Bir çocuk bin saadettir.

_ Çocuksuz ev meyvasız ağaca benzer.

—Çocuksuz ev kapanır gider, çocuksuz millet tükenir gider.

Aile üyeleri çocuğun eğitim ve yetiştirilmesinde sorumlu olan ilk kişilerdir. Aile içinde ana-baba, abla-ağbey, büyükanne-büyükbaba çocuğun eğitim ve yetiştirilmesinde etkili olan kişilerdir.

Yetişkinler çocukların aynasıdır. Çocuklar yalnızca beden özellikleriyle değil, hareket ve davranışlarıyla da ana ve babalarına benzerler.

Geleneksel kesimde çocuğun yetiştirilmesi ve eğitimi daha çok anneye düşen bir görevdir. Çocuklar anaya daha yakın ve bu yüzden ona daha çok düşkünlüdürler. Erkek çocuk ancak 6-7 yaşından sonra babaya yaklaşır. Baba, ailenin başkanıdır. Aile, babanın ekonomik baskı ve yetkisi altındadır; onun sözü geçer.

Hakkâri'de de durum aynıdır. Üstelik bu yörede kimi ailelerde baba saklanmak için sık sık dağa çıktığından ya da uzak yerlere (Örneğin Irak'a) çalışmaya gittiğinden çocuğunun eğitim ve yetiştirilmesinde hiç bir etkisi ve katkısı yoktur.

Hakkâri'de, özellikle il merkezinde geniş aileler parçalanmaya başlamıştır. Köylerde ise hâlâ çoğunlukta-
dır.

Yöremizdeki geniş ailelerde ilk çocuğa ana-babadan çok büyükanne-büyükbaba çok önem vermektedir. Dede ve nineler torunlarına son derece düşkünlüdür. Çocuklar ninelerine daha çok ana, dedelerine de dede diye seslenirler. Babaanneye teyze, hala, yenge, nine de denilmektedir.

dir. Ana-babalar gibi, nine ve dedeler de çocuklarına kıyamazlar. Torunlarınıninellerinden geldiğince memnun etmek çabası içindedirler.

Hemen her çocuk oyun oynamadan edemez. Zamanının çoğunu oyun oynuyarak geçirir. Bugün artık oyun ve oyuncakların çocuğun eğitim ve yetiştirilmesinde etkili olduğu bilinmektedir.

Biliyoruz ki, geleneksel kesimde çocukların oyuncakları daha çok taş, toprak, değnek gibi doğal nesnelerdir. Bunun yanında ana-babanın ya da abla-ağbeyin yaptıkları oyuncaklarda da yer alır. Örneğin: Kız çocukları için ablanın bezden yaptığı top, bebek; oğlan çocuğu için ağbeyin tahtadan ve telden yaptığı araba gibi. Hakkâri'de son yıllarda bakkallarda basit oyuncakların satıldığı da görülmektedir. Bu nedenle artık ana ve babalar çocuklarına oyuncak satın almaktadırlar. İl merkezinde bisiklet alan aileler de vardır. Bebek ve top kız çocuklarının; top, bisiklet ve tabanca ise erkek çocuklarının en çok istedikleri oyuncaklardandır.

Geniş ailelerde iş zamanı çocuklar ninelerine bırakılır. Gelin, evin işleriyle ve dışarı işleriyle uğraşır. Kadın, kimi zaman çocuğunu parzanının içine yerleştirir¹ ve dağa meşe ve ot ya da bağa çubuk toplamaya gider.

Geleneksel kesimde oğlan çocukları genellikle 6-7yaşından sonra babaya yaklaşırlar. Bu çağdaki çocuk artık baba için yararlı bir öge haline gelmektedir. Örneğin : Baba çift sürerken, oğlan da malları otarmaktadır².

Kız çocukları oyun oynamakla birlikte işe de alıştı-
rılır. Ev süpürürler, çocuğa bakarlar, güçleri derecesin-
de pınardan su getirirler. Erinlik çağına erdikten sonra
elmek yapmaya, yemek pişirmeye, kadınlarla birlikte çalı

1 Parzanla taşınan çocuklar 0-2 yaş arasında olanlardır.

2 Hal köyü.

çırpı toplamaya giderler, örgü örerler, nakış yaparlar¹

Hakkâri'de de bu çağdaki kız ve erkek çocukların durumu aynıdır. Artık, 6-7 yaşına gelen erkek çocuk babasının işine yardımcıdır. Bu çağdaki erkek çocuklar büyüklerinin yanına rahatlıkla girer, oturur ve konuşur. Son yıllarda il merkezinde az da olsa bu çağdaki erkek çocukların garsonluk yaptıkları da görülmektedir.

Bu çağdaki kız çocuklarına gelince: Ev işlerine ve kendinden küçük kardeşlerine bakmaya büyük ölçüde yardımcıdırlar. Aynı zamanda dağa meşe ve ot toplamaya da giderler. 6-12 yaş arasındaki kız çocuklarının yaptıkları en önemli el işi, çorap örmektir.

Çocukların kavgalarıyla daha çok analar ilgilenir. Çocuk kavgaları daha çok oyun sırasında olur.

Kardeşler arasında çıkan kavgalarda, oğlan çocukları suçlu da olsa, çoğu zaman dövülmez. Suç ya kız çocuklarında bulunur ya da anne, suçlu da, suçsuz da olsa bu kavga sırasında büyük olan oğlunu sıkıştırır. Çocuklar, bu kavga sırasında birbirlerine sövmekte ve birbirlerini dövmektedirler.

Anne, komşu çocuklarla, kendi çocukları arasında çıkan kavgada ise, çocuğu suçluda olsa, onu savunur, dövdürtmez.

Genellikle ana-babalar güçlerine güvenerek kavga çıkartan çocuklarının, bu davranışlarına pek ses çıkartmamakta. Her ne kadar komşularının önünde çocuklarını paylasalar da, aslında çocuklarının bu davranışından içten içe memnun kalmaktadırlar.

Yöremizde genellikle çocuklar -kız olsun, erkek olsun- 6-7 yaşına kadar oyun çocuğu kabul edilmektedirler. Bu yaşlardan sonra çocukların, oyun oynamalarının yanın-

¹ Hal köyü.

da ev işlerine ve ekonomiye de katkıları beklenmektedir. Okula giden çocuklar için de aynı durum söz konusudur.

Ablalar, daha çok 6-7 yaşına dek olan kardeşlerine bakmakla görevlidir. Kardeşlerinin beslenmesi, temizliği ve bakımıyla ilgilenirler. Baba ve ağbeyler, ancak bu çağdan sonra çocukla ilgilenmeye başlamaktadırlar, 7 yaşına gelen oğlan çocuğuna, ağbey ya da baba vurucu kırıcı hareketler öğretmektedirler.

Kimi zaman anne, kimi zamanda ablalar 5-6 yaşındaki kız çocuklarının evcilik oynamalarına yardımcı olmaktadır. Örneğin: Kız çocuğunun, bebeği için beşik hazırlamasına, yatak yapmasına, bebek belemesine.

Kendileriyle görüştüğümüz kaynak kişiler, çocuğa para vermeyi pek yerinde bir davranış saymamakla birlikte, "paramız olunca niye vermiyelim" demektedirler. Çocuğa, parayı daha çok babası ve dedesi verir. İl merkezindeki çocuklar, köylerdeki çocuklara bakarak, ailelerinde daha çok para almakta ve harcamaktadırlar.

Ailede büyük oğlana daha çok önem ve özen gösterilmektedir. Çünkü, aileye her bakımdan yardımcı ilk doku- nan o olacaktır. İlerde, ailenin başkanı da o olacaktır. Baba öldüğü zaman, evin yönetimi 15-16 yaşında oğlu var ise, onun eline geçer.

Aile üyeleri, özellikle ana ve babalar öğretmenin, çocuklarını haklı yerde olsa dövmelerine taraftar de- ğiller. Öğretmenin bu davranışına katlanamamakta; tersine kızmaktadırlar. "Biz, çocuklarımızı onlar için mi büyüttük" diyen ana ve babalar, hattâ bu yüzden öğretmenin kendisine ya da müdüre kadar çıkmakta, ve yakın- malarda bulunmaktadırlar.

Bununla beraber, belirgin olmasada, okulun çocuğa verdiği eğitimin bilincindedirler. Okula yeni başlıyan çocukların tümünün tırnakları uzun, yüzleri kirli, giy-

sileri kirli ve yırtık olmakta; diş fırçalamasını bilmemektedirler. Bir kaç ay sonra ise, çocuğun üstü başı, eli yüzü temiz olmakta; çocuk her gün dişini fırçalamasada, diş fırçalamanın ne olduğunu öğrenmektedir.¹

İl merkezinde bir kaç aile çocuklarını okutmak istemektedir. Bu yüzden, çocuğunun okül durumuyla ilgilenmekte; öğretmenlerle sık sık görüşmektedir.

Hakkâri'de çocuğun dinsel eğitimine bakacak olursak, bu konuda yine Sayın Dr. V. Emiroğlu'nun "Edilli Köyünün...." adlı yapıtında belirttiklerine değinmekte yarar var kanısındayız.

Geleneksel kesimde çocuğun dinsel eğitimiyle daha çok nineler ve dedeler ilgilenmektedir. Geleneksel eğitimin bir parçası ve temeli olarak bildiğimiz din eğitimi, çocuğa önce aile içinde verilmeye başlanır. Ailede, özellikle yaşlı üyeler çocukların küçük yaştan beri dinsel bilgileri öğrenmesini ve dininin gereklerini yerine getirmeye başlamalarını isterler. (s. 93)

Hakkâri'de de özellikle geniş ailelerde, çocuğa nane ve dedeler tarafından dinsel eğitimin verildiği görülmektedir. Ana-babalar ise: "Biz, kendimiz doğru dürüst oruç tutup, namaz kılmıyoruz ki, çocuklarımıza bunları öğretilim". demektedirler. Çocuğun, 6-7 yaşında namaz kılmaya, 10-12 yaşında da oruç tutmaya başlamasının uygun olacağını söyleyen nineler ve dedeler, bu çağlarda dinin koşullarını yerine getiren bulunmadığını da belirtmektedirler.

Araştırma yaptığımız köylerde ve il merkezinde Kur'an kursları vardır. Bu kurslara giden çocukların sayısı 15-25 arasında değişmektedir. Eskiden, bu sayının daha yüksek olduğunu söylemektedirler. Yine eskiden 20 yaşında yukarı olanlar da bu kursa gidebiliyormuş. Şimdi 7-10

¹ Bu davranışları daha çok il merkezinde görmekteyiz.

yaşları arasındaki çocuklar bu kurslara gidebilmektedir. Kur'an kurslarına kız-erkek karışık olarak gidilmekte; yerli ya da resmi hocalar ders **vermektedirler**. Bu kurslara giden **çocuklar** okula da gitmektedir.

Yörede, dinsel koşullar içinde daha kolay geldiği için namaz kılmak yerine getirilmektedir.

Çocuk sayrılacağına, yürümesi, konuşması geciktiğinde, iyi uyumadığı zamanlarda anne ya da nine hemen etkinliğe geçmektedir. Yani çocuğu iyi edebilmek için geleneksel yöntemlere başvururlar. Bu konuda ilk işleri hocalara giderek muska yazdırmak, çocuğu okutup üfletmek; ziyaret yerlerine giderek adak adamaktır. Umar aradıkları diğer yöntemler de şunlardır:

Sık sık sayrılanan çocuğun, adının, ona iyi gelmediğini söyleyerek değiştirirler. Ayrıca, kocakarı ilaçlarına da başvururlar.

Yürümeyen çocuğun ayağı bağlanır; ya caminin ya da köyde saygın birinin geçeceği yolun üzerine konur. O kişi, çocuğun ayağındaki bağı ya çözer ya da keser. Çocuğun elinde biraz para bırakır¹.

Eğer çocuğun konuşması gecikmiş ise (3-4 yaşına dek konuşmayan çocuklar için), serçe kuşu tutulur ve kanı akıtılmadan boğulur. Pişirilen kuş çocuğa yedirilir. Bu işlem bir kaç kez yinelenir. Bu konuda umar aradıkları diğer bir geleneksel işlem de, bulaşık yıkarken kaşıktan süzülen suyu çocuğa içirtmektir.

Yöremizde anneler, nineler ve babalar öfkeli, direngen ve korkan çocuklar için de yine hocalara giderek muska yazdırmakta; hocanın okuyup üflediği şekeri, üzümü, inciri, yumurtayı çocuğa yedirmektedirler. Ayrıca, ziyaret yerlerine giderek yakarışlarda bulunurlar ve a-

¹ Bu geleneksel yöntem Anadolu'da çok sık rastlamaktayız.

dak adarlar.

Burada Őu konuya da değinmekte yarar vardır kanısının-
dayız: Hakkâri'de boşanma olayına rastlanmaktadır. Őöy-
leki: 5-6 çocuk anası kadını kaçıırırlar ya da kadın ken-
di isteği ile kaçar. O zaman çocuklar babaya kalır. Ço-
cukları ya erkeğin anası ya da öteki karısı büyütür¹.

Sonuç olarak bu konuyu şöyle özetleyebiliriz: Çocu-
ğun eğitim ve yetiştirilmesinde ilk sorumlu çevre aile-
dir. Bugün büyük ailelerin parçalanması sonucu, çocuğun
büyütülmesinde ve yetiştirilmesinde annenin ve babanın
etkisinin arttığı ve belirginlik kazandığı görülmektedir.
Aile üyeleri içinde de çocuğun gözetim ve bakımının daha
çok anneğe düştüğü görülür. Aile üyeleri, çocuğu ortalama
olarak 6-7 yaşında işe koşmaktadırlar. Çocuğun dinsel
eğitimi ile daha çok nine ve dedeler ilgilenmektedirler.
Çocuk sayrıldığında; yürümesi, konuşması geçiktiğinde;
iyi uyumadığı zamanlarda aile üyeleri içinde yardıma ilk
koşan kişiler anne ve nine olmaktadır.

II. Yakın Akrabalar

Geleneksel kesimde çocuğun eğitiminde ve yetiştiril-
mesinde zaman zaman aile üyeleri kadar etkili olan diğer
üyeler de yakın akrabalarlardır. Yakın akrabalarla amca-da-
yı, teyze-hala demek istenmektedir. Bu akrabalar içinde
özellikle amcaların etkisi belirgindir.

Geleneksel kesimde daha çok baba tarafı akrabaları
sevilmekte ve saygınlık görmektedir. Amca ve halanın, ço-
cuğun eğitimini ve yetiştirilmesi üzerindeki etkisi dayı
ve teyzeye bakarak daha belirgindir.

Baba ölünce, çocuğun büyütülmesini ve yetiştirilme-
sini amca üzerine alır. Ya da anneye bu konuda yardımcı

¹ Hakkâri'de, özellikle köylerinde çok kadınla evli-
lik görülmektedir.

olur. Anca, yeğeni büyüyene dek evin yönetimini üzerine alır ya da anneye yardımcı olur.

Babası ölen çocuğun amcası, dedesi, halası yoksa, eğitimi ve yetiştirilmesi dayıya düşen bir görev olur. Hem anasını, hem de babasını yitiren çocukların büyü-tülmesi ve yetiştirilmesinde önce baba tarafı akrabaları söz sahibidir.

Akrabaların doğum, evlenme, sayrılık, ölüm gibi olaylardaki gerek maddî, gerekse manevî yardımları yadsınamaz. Özellikle anasını yitiren küçük çocuklara yakın akraba ve komşu kadınlarının yardımları büyüktür.

Ana bugün, geleneksel kesimde akrabalar arası bağın çözülmekte olduğu da bir gerçektir.

III. Komşular Ve Yaşlılar

Çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesinde komşuların ve yaşlıların etkisi kuşkusuz yadsınamaz. Ana bu etkinin derecesinin toplumdaki topluma başkalık gösterdiği de bir gerçektir.

Kimi ilkel toplumlarda çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesi ana ve babadan çok topluma ve daha çokta toplumdaki yaşlılara düşen bir görev olmaktadır.

Bizim geleneksel toplumumuzda komşuların ve yaşlıların, çocuğun eğitimde ve yetiştirilmesindeki katkıları eskiye bakarak zayıflamış olmasına karşın, hâlâ varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Hakkâri'de, eskiden yaşlıların ve komşuların, çocukların eğitimine ve yetiştirilmesine karıştıkları; ama, bugün bunun hemen hemen ortadan kalktığı söylenebilir.

Yöredeki çocuklar, komşu büyüklere ve yaşlılara emmi, amca, dayı, nine, teyze, abla, yenge gibi terimlerle seslenmekte; kini zamanda büyüklerinin ad-

larını söylemektedirler. Büyüklerde çocuklara, adlarından çok lakaplarıyla seslenmektedirler¹.

Kendileriyle görüştüğümüz kaynak kişiler, çocuklarının kendilerine, yaşlılara ve komşulara pek saygı göstermediklerinden yakındılar. Hattâ bir tokat yüzünden komşular arasında büyük bir kavganın çıktığını anlatırlar. (Ortabağ bucağı)

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Çocuklar, toplum içinde saygınlık kazanmış kişilerin sözlerini tutmakta; onlara saygı göstermektedir. Komşunun, komşu çocuğa karışması ancak komşular arasındaki ilişkinin sağlanlığına bağlıdır. Bir de ölüm olayında, ölen komşunun çocuklarıyla ilgilenilir. 8-10 gün, ölü evindeki çocukların beslenmesi, bakımı ve temizliğiyle yakın komşular ve akrabalar ilgilenirler². Onları gözetir ve korurlar.

-
- 1 Yörede hemen her çocuğun bir kaç adı vardır. Bunlardan birisi de lakabıdır. Çocuk, asal adından çok lakabıyla seslenildiği zaman döner bakar.
 - 2 Ölüm olayında, komşuların ölü evine bir hafta on gün yemek getirmelerinin yanında, ayrıca bu süre içinde hiç bir komşu radyo çalmaz, neşeli görünmez; ölü sahibi hamama gidene ve çamaşır yıkıyana değin komşular da hamama gitmez ve çamaşır yıkamazlar.

C. CİNSE DAYALI YETİŞTİRME BAŞKALIKLARI

Bu bölümde, kız ve oğlan çocuklarının yetiştirilmeleri, eğitilmeleri ve aralarında görülen değişikliklere değinilecektir.

Geleneksel Türk toplumlarında oğlan çocuğu kız çocuğundan daha çok sevilir; ana ve babalarından daha çok ilgi ve saygınlık görür. Erkek çocuklarına özel bir önem verilen geleneksel toplumumuzda, kız çocukları statü bakımından daima silik kalmışlardır. Bu kesimde kız ve oğlan çocukları kendi yerlerini bilirler ve ona göre davranırlar. Çünkü öyle eğitilmişlerdir.

Kız ve oğlan çocuğu arasında gözetilen bu farklılıklar çocuğun doğumuyla başlar. Hatta, bazan çocuk doğmadan önce başlar. Şöyleki:

Hakkâri'de, hamile kadın erkek mi, kız mı doğuracağını anlamak için, yuvarladığı bir hamuru tandıra atar. Hamur kabarırsa oğlan, kabarmazsa kız doğuracağı yargısına varır. (İl merkezinde)

Gebe kadının bu konuda başvurduğu diğer bir işlem de şöyle: Gebe kadın, yeni dikilen bir giysinin yakasını alır ve başına kor; kapıdan birileri girene değin bu şekilde bekler. Kapıdan içeriye kız çocuk ya da kadın girerse kız; oğlan çocuk ya da erkek girerse oğlan doğuracağı kanısına varır. (İl merkezinde)

Bu ve bunun gibi başvurduğu diğer geleneksel işlemler sonunda gebe kadın, oğlan çocuk doğuracağı yargısına varır ve üstelik hiç oğlan çocuğu yoksa ya da

bir iki tane ise, doğuracağı çocuk için giysiler hazırlar, örgüler örür. Yok, eğer, başvurduğu geleneksel uygulamalar, ona, kız çocuk doğuracağı sonucunu vermiş, üstelik kız çocuğuda varsa, doğuracağı çocuk için hiç bir hazırlık yapmaz; eskilerle yetinir.

İlk çocuğu kız olan aile, buna çok üzülüyor ve "altın gümüşten iyidir" (Işıktveren köyü) diyorsa da, aslında pek üzülüyorlar. "Bizler nasıl olsa çok çocuk doğuruyoruz" diyen kadınlar ancak, üst üste 4-5 kız çocuk doğururlarsa, oğlan çocuk doğurabilmek için hocalara ve ziyaret yerlerine başvurmaktadırlar. Kimi zaman da 3-4 erkek çocuk anası kadınlar, daha çok erkek çocuk doğurmak için hocalara ve ziyaret yerlerine başvurmaktadırlar.

Hakkâri'de bu denli çok erkek çocuk istenmesinin nedenleri: Diğer yörelerimizde de olduğu gibi ocağın tüttürülmesi; ana ve babanın, özellikle babanın toplum içinde statü ve saygınlık kazanmasıdır. Yöremizde çok erkek çocuk istenmesinin diğer önemli bir nedeni de kan davasıdır. Bir başka nedeni de, kuşkusuz ekonomiktir. Ancak, öteki yörelerimizde olduğu gibi, Hakkâri'de de kız çocuklarının aile ekonomisine katkıları küçümsenmemelidir. Kız çocuğunun, ailesine gerek ev işlerinde, gerekse dışarı işlerinde yardımcı olmasının yanı sıra; evlendirildiği zaman, onbeşle altmış bın lira arasında değişen başlık parası babasının cebine girmektedir. Baba, kızı için, bu paradan hiç bir zaman harcamada bulunmamaktadır.

Yöremizde kız ve oğlan çocuğunun yetiştirilmelerinde görülen farklılığın doğumlarından beri başladığını söylemiştik. Bunu örnekleyecek olursak:

Anadolu'nun bazı yörelerinde erkek çocuğa süt verme

zamanı kızinkinden daha uzun sürer¹. Kıza, bir yaşından sonra verilen süt ham damarına (yaramaz damarına) gidiyor denilir. Oysa, oğlana 5 yaşına dek süt verenler bile vardır.

Kini yörelerimizde ise, oğlan çocuğuna iki ay fazla süt verilir². Bu, onların askerlik hakkı oluyormuş. Bu süre bazı yörelerimizde 40 gün olmaktadır.

Kırklamada da başkalık oluyor³. Erkek çocuk, doğumundan 40 gün sonra; kız çocuk ise 37 ya da 38 gün sonra kırklanır. Buralardaki inanca göre: Tanrı, kız çocuğunu eksik etek yaptığı için, kırklaması da eksik günde yapılır.

Hakkâri'de böyle bir âdet yoktur. Anne, süt verebildiği sürece kız-oğlan ayırımı yapmadan çocuğunu emzirmektedir.

Araştırma yaptığımız yörede, doğan çocuğun cinsiyetine göre ebeye (yerli ebe) verilen armağanların değerinde ve miktarında değişme görülmektedir. Doğan çocuk erkekse, ebeye armağan ya da görevinin karşılığı olarak verilen eşyaların değerinde ve ölçüsünde artış olmaktadır. Aynı şekilde, ilk erkek çocuğunu doğuran kadına getirilen armağanların da değer ve ölçüsünde bir artış görülmektedir⁴.

Erkek çocuk "tağ taya" kalktığı zaman başından aşağıya, içinde şeker, üzüm, leblebi dolu olan bir kab boşaltılır. Yere dökülen bu çerezleri, çocuğun başına toplanan öteki çocuklar alarlar ve yerler.

1 Öztelli, Cahit: "Zile'de Doğum Âdetleri VII", TFA Dergisi, Sayı: 44, İstanbul 1953.

2 Artan, Gündüz: "Tire'de Çocuklarla İlgili İnanışlar", TFA Dergisi, Sayı: 292, İstanbul 1973.

3 Güran, Nural: "Yeşilöz Köyünde Doğumla İlgili Gelenek ve İnançlar", TFA dergisi, Sayı: 217, İstanbul 1967.

4 Aslında, burada armağan verme âdeti pek yoktur.

Böyle bir işlemin yerine getirilmesinin sevap olduğuna ve çocuğun çabuk yürüyeceğine inanılmaktadır.

Geleneksel toplumumuzda kız çocuk anaya daha bağımlıdır; onun giz ortağıdır. Babaya daha uzak bulunur. 0-çocukları 6-7 yaşına dek anaya düşkünlüdürler. Çünkü babasını az görür. Çoğu zaman baba dışarıda çalışır.

Hakkâri'de de kız ve oğlan çocukları daha çok anaya düşkünlüdür. Ancak 6-7 yaşından sonra oğlan çocuğunun babaya düşkünlüğü görülür. Baba, bu yaşa gelen oğluya ilgilenmeye başlar. Gittiği yerlere onu da götürür. B Baba, kendi uğraşısı konusunda çocuğunu uyarır, ona öğütlerde bulunur. Erkek çocukların 6-7 yaşından sonra sokağa çıkarılarken ellerine aldıkları bir bastonları vardır. Babasının ya da ağbeyinin verdiği bu bastonun ucu çoğunlukla sivri olur. Çocuk bastonunu, kavga yaptığı sırada kullanır. 8-9 yaşına gelen oğlan çocuğuna silâh kullanmayı öğreten baba ve ağbeyler vardır. 15 yaşına gelen hemeh her erkeğin bir silâhı vardır. Ve bu silâhı çoğu zaman üzerinde bulundurur.

Aile, erkek çocuğunun isteklerinin tümünü elinden geldiğince yerine getirmeye çalışır. Oğlu okula gitmek istemiyorsa, ailesi onu okula göndermez. Zaten çocuklarını, özellikle kız çocuklarını pek okutmuyorlar. Öyle ki, bazı babalar, kızlarını okula almaması için öğretmene giderek ricada bulunmaktadırlar. Nitekim, okula giden kızların sayısı çok çok azdır.

Yalnız bu konuda il merkezinde başkalık görülmektedir. Buradaki ailelerin çoğu erkek çocukları okusun istemektedir. Burada, kızlarını okula gönderen aileler de az değildir. Ana, çoğu bunu devlet zoru ile yapmaktadır. Bir kaç aile de, oradaki yabancı memur ailelerinden imrenerek kızlarını okula göndermektedir. Okulda çocuklar kız-erkek karışık oturmakta; bu durumu ai-

leler normal karşılanmaktadır.

Yine geleneksel kesimimizde bilinen bir gerçek de şudur: Kız çocukları belli bir yaştan ya da dönemden sonra erkek çocuklardan ayrılmakta; onlara karşı sakınma ve çekinme hareketleri göstermektedirler. Kız çocuk evlenene dek anasının, babasının, özellikle büyük ağbeysinin baskısı altındadır. Bu durum, toplumumuzda eski katılığına yitirmeye başlamış olmasına karşın, yine de varlığını sürdürmektedir.

Oysa, araştırma yaptığımız yörede kız ve oğlan çocukları hep birlikte oynamakta; kızların erkek çocuklardan ayrıldığı bir yaş, bir dönem söz konusu olmamaktadır. Doğumdan ölüme değin hep beraber olduklarını söylemektedirler. Bunu, davranışlarından da anlamak olanaklıdır. Hakkâri'de, bugün, büyük kentlere özgü olduğu sanılan, sosyal yaşantıya ilişkin bazı değerlerin görülmesi ilginç olabilir. Örneğin: Kız ve erkek rahat arkadaşlık kurabilmekte; derede yıkanabilmektedir¹. (Özellikle Işıkveren ve Taşdelen köylerinde) kız ve oğlan çocukları derede beraber yüzmekte ve oynamaktadır) Ailelerin bu konularda kız çocuklarını baskı altında tutmaları söz konusu değildir.

Anne ve babalar çocuklarına son derece düşkünler. Özellikle oğlan çocuklarını, davranışlarının hemen tümünde özgür bırakmaktadırlar. Baba ve ağbey, oğlan çocuğunun kırıp dökücü, çevreye zarar verici hareketlerinden gurur duymakta; oğlan çocuğunun işlediği suç, söylediği yalan kolayca bağışlanmasına karşın, kız çocuğununkiler bağışlanmamaktadır.

12-13 yaşına gelen erkek çocuklar² büyüklerinin ya-

-
- 1 Konutlarında banyo yoktur. Yazın derede yıkanıp temizlenmektedirler.
 2. Özellikle köylerde bu yaştaki erkek çocuklar arasında evli olanların sayısı az değildir.

nında rahat oturmakta, siğarasını içmekte, tesbihini çekebilmektedir. Yabancı erkeklerin de (akraba ve komşu olmayan) bulunduğu kalabalık yerlere genç kızlar rahatlıkla girebilmekte, onlarla konuşabilmektedir.

Geleneksel kesimimizin hemen her yerinde bu türden davranışlara rastlamak pek olanaklı olmasa gerek. Bu yüzden bu davranışları bize yadırgatıcı ya da aykırı gelebilir. Ama, araştırma yaptığımız yörede çocukların bu biçimde eğitildiklerini ve yetiştirildiklerini de unutmamalıyız.

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi, burada da, aile içinde kız ve erkek çocuklara karşı ana, baba ve öteki büyüklerin tutum ve davranışları farklıdır. Bu, geleneksel kesimimizin en belirgin özelliklerinden biridir. Yine geleneksel kesimimizin belirgin özelliklerinden biri de kız çocuğunun bazı konularda, özellikle cinsel konularda baskı altında tutulmasıdır. Ama, araştırma yaptığımız yörede kız çocuklarının bu konularda baskı altında tutulmaları pek söz konusu değildir.

D. EĞİTME VE YETİŞTİRME YÖNTEMLERİ

Çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesinde kullanılan başlıca iki yöntem vardır. Bunlar:

- I. Cezalandırma
- II. Ödüllendirme

Şimdi bu yöntemleri sırasıyla görelim.

I. Cezalandırma

Çocuk eğitiminde ve yetiştirilmesinde yanlış ve kötü sonuçlar vermesine karşın, bu yöntem bugün de geçerliliğini korumaktadır. Cezalandırma, yanlış ve kötü bir eğitim anlayışı olmasına karşın, pek çok ana ve babalarca hâlâ uygulanmaktadır. Bu ana, babalara göre dayak bir eğitim aracıdır. Çocuğun kafasını in cin masalları, kini kocakarı sözleri ve uydurmalarıyla doldurup korkutmak; çocuğu, yerli yersiz durmadan paylamak onlarca bir eğitim aracıdır.

Çocuk şu ya da bu nedenle bir suç işlerse, sinirlenen ana-babalar çocuğu hemen cezalandırmaktadır. Suçundan dolayı çocuğa istediği, sevdiği yiyecekleri vermemekte; ona karşı soğuk davranmakta; çocuğun evde oynamasına, eğlenmesine, evden dışarı çıkmasına izin vermemekte; onu paylamakta, korkutmakta; hattâ dövmetedirler.

Hakkâri'de de çocuk eğitim ve yetiştirmede cezalandırma yöntemi uygulanmakta; ama, yukarıda anlatılanlar kadar ağır değildir.

Hakkâri'de 0-4 yaşlarındaki çocuklar daha çok kor-

kutularak ve azarlanarak; 4-8 yaş arasındaki çocuklar dövülerek; 8-12 ve daha yukarı çağlardaki çocuklar ise yalnız azarlanarak cezalandırılmaktadırlar.

0-4 yaş arasındaki çocuklar, yaramazlık yapmamaları, susmaları, uyumaları ve annelerine eziyet etmemeleri için bir takım in cin sözleriyle korkutulmaktadır. Örneğin: "Kırmızı dilliler geldiler, kapıda uyuyorlar; seseçikartma". Ya da gördükleri zaman korktukları kişilerin geldiklerini söylemek yoluyla çocuklarını korkutmaktadırlar. Örneğin: "Asker geldi" ya da "Jandarma geldi" gibi. Ayrıca anne, bu çağdaki çocuğunu sevmemek yoluyla da onu cezalandırmış olmaktadır.

4-8 yaşları arasındaki çocukların daha çok dövme yoluyla cezalandırıldığını belirtmiştik. Fakat, daha önceki konularda belirtildiği gibi çocuklarını dövmeye pek taraftar değiller. Burada dayak pek ağır değildir.

Bu çağlardaki çocuklar, kardeşlerine bakmaz, onlarla ilgilenmezlerse; kardeşleriyle kavga yapar, onları döverlerse; ana-babasına karşı gelirlerse; komşunun bahçesine girerek hırsızlık yaparlarsa dövülmektedirler¹.

Çocuk, daha çok anası tarafından dövülür. Anne, çocuğunun daha çok kığına vurur. En ağır dövme şekli, çocuğun neresi gelirse vurmaktır. Bir de ısırğan otuyla, çocuğun çıplak yerlerine vurmaktır. Dayağın en yeğnisi, çocuğun ellerine yalancıkta~~n~~ vurmaktır.

Kimi zaman baba, çocuğunun kendine karşı gelmesine sinirlenirse, onu döver, ahıra kapatır, aç bırakır.

Ana-babalar, okula giden çocukların daha yaramaz olduklarından yakınmakta; okulda her gün kavga çıktığını;

¹ Bu tip davranışlarda bulunan çocukları her ana ve baba dövmeyiz. Bu davranışların her yenilenmesinde de çocuk dövülmez.

okula gitmeyenlerin daha sessiz, söz dinler olduklarını belirtmektedirler.

Çocukları, özellikle erkek çocuklarını ana dövdüğü zaman baba; baba dövdüğü zaman ana kayırmaktadır. Nine ve dedeler, çocukları her zaman kayırmaktadır.

Kimi ana-babalar, özellikle 7-10 yaş arası çocuklarını, bir daha suç işlememeleri için başkalarının önünde cezalandırırlar.

Ana-babalar çocuklarını, başkalarının çocuklarıyla karşılaştırmak; çocuklarına sövmek ya da sitem etmekle de cezalandırmış olmaktadır. Ayrıca, anaların, çocuklarına kızdıkları zamanlar sık sık başvurdukları yol, onlara ilenmektir. Örneğin:

Allah seni topa koysun.

Allah belanı versin.

Allah seni kahretsin.

Allah canını alsın.

Allah sana yıldırımlar çarptırsın.

Abla ve ağbøylerde kardeşlerinin kusurlarını, sakatlıklarını, sayrılıklarını, çarkınlıklarını yüzlerinde vurmak yoluyla onları cezalandırmaktadırlar.

II. Ödüllendirme

Yöremizde çocuklar, ana-babalarının sözlerini tuttukları, uslu durdukları; iyi geçinemedikleri ailelerin çocuklarıyla yaptıkları kavgalarda onları dövdükleri; çocuk sınıfını geçtiği¹ zamanlar arada bir ödüllendirilmektedirler².

Ana-babalar çocuklarını sevmek; onların yaptıkları işlere değer vermek, beğenmek; arada bir armağan vermek yoluyla çocuklarını ödüllendirmektedirler.

1 Bu durum, çocuklarını okutmak isteyen aileler için söz konusudur.

2 Çocuğun bu durumunu kimi aileler normal karşılamak tadır.

Çocuklarını severlerken kız-oğlan ayırımı yapmaksızın her ikisi içinde güzel, anlamlı ve övgü dolu sözler söylerler. Örneğin: "Güneş gibi güzel çocuk". Erkek çocukları için daha çok "Fidan gibi", "Siyah reyhan gibi", "Yürüyüşü ağa gibi"; kız çocukları için de "Anam", "Bacım", "Kızım", "Gülüm" gibi sözler söylerler.

Çocuklarını sevip okşarlarken: "Allah uzun ömürler versin", "Hızır Peygamberin arkadaşı olursun inşallah", "Allah seni kabul etsin" gibi sözlerle çocuklarına deşgin dileklerini de bildirmiş olmaktadırlar.

Kimi babaların, oymaklar arasında ya da geçinemedikleri ailelerle aralarında çıkan kavgalarda başarı gösteren oğullarına -yaşlarının küçük olmalarına bakmaksızın- tabanca aldıkları görülmektedir. Dağı seven, sık sık ve korkmadan dağa çıkabilen çocuklar için de yine olanakları elveren babalar ya tabanca ya tüfek ya da at almaktadır.

Ana-babalar küsen çocuklarının gönüllerini bir takım vaadlerle alırlar. Çocuğa pantolon, ceket, tabanca, tüfek alacağını söylerler. Elinden tutarak bakkala götürür ve ona çerez ya da oyunçak tabanca alırlar.

Sonuç olarak şöyle denilebilir: Hakkâri'de ana-babalar, çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesinde dayağa pek taraftar değiller. "Çocuk sevilirse anaya-babaya yaklaşır; dövülürse korkar, uzaklaşır" diyerek bu düşüncelerini belirtmektedirler. Gerçekten de eski ve yeni eğitimcilerin çoğu, dayağın eğitim aracı olmayacağı düşünüsündedirler. Dayak ile sevginin hiç bir zaman gerçek eğitimde birlikte yer almayacağını savunurlar.

E. ÇOCUK YETİŞTİRME VE EĞİTİMİNİN GENEL KARAKTERİ

Çocuğun yetiştirilmesinde ve eğitiminde ilk amaç, kişiliğinin gelişmesinde ona yardımcı olmak; kişiliğini uyumlu bir biçimde geliştirmektir. Eğitimin ikinci amacı, çocuğa içinde yaşadığı toplumla ilişki kurmasında yardım etmektir. Üçüncü amacı ise, toplum içinde etkin ve yaratıcı güçlere sahip bulunmak için gelişip büyüyenlere yardım etmektir. Gerçekten gelişmiş olan hiç bir kimse tümüyle eylemsiz ve taklitçi olamaz.

Ancak, çocuğun eğitim ve yetiştirilmesinde en büyük payı olan ailede -ister geleneksel, ister çağcıl olsun- çocuk kendini, emeklemeye başladıktan sonra "bir yasaklar dünyası" içinde bulur. Bu, anasının-babasının, kardeşlerinin ve öteki aile büyüklerinin yaratmış olduğu bir yasaklar dünyasıdır.

Çocuk gözetme, öğrenme isteği ve buna benzer daha başka duygularının etkisiyle çevresinde gördüğü eşyalara, araç ve gereçlere uzanır, saldırır, ağızına götürür, devirir, döker, kırar, ya da onları tutar. İşte çocuğun bu hali, onun deneylerle bilgi edinmeye çalışmasıdır. Ama, büyükler çok zaman onun bu davranışlarını hoş karşılamazlar. Örneğin: Çocuk, sofrada tabaklara, çatala, bıçağa uzanır; yemeğini kendisi yemeğe çalışır; ana, babanın tepkisiyle karşılaşır. Ana-babaların her hangi bir işi anında, onları rahatsız edecek hareketlere kalkışması; kalkışınca da gördüğünde eline vurma, azarlama,

kötü sözler söyleme, dövme gibi hareketler çocuğun bu yasaklar dünyasında karşılaştığı hareketlerdendir.

Çocuk gözetleme, öğrenme isteğiyle uzandığı, tutmak istediği şeyler yasak edilince kuşkusuz bir şaşkınlık, bir duraksama geçirir. Zamanla bu davranışlar onda bir kararsızlık durumunu yaratır. Ve çocuğun yaşamı boyunca beceriksiz, başarısız olmasına; aşağılık duygusunun artmasına; yapıcılık, yaratıcılık yeteneklerinin gelişmesine engel olabilir.

Çocuğun eğitiminde ivmemeli; çocuk karşısında kaygılı, kuşkulu davranmamalıdır. Çocuğun başından geçebilecek ufak bir olay karşısında tepki göstermemeli. Çocuk bir takım deneylerle düşe kalka yetişecek; büyüyüp gelişecektir. Çocuğun eğitimini doğal akışına bırakmalı; bu akış içinde yönetmelidir.

Tümümüzün bildiği "çocuk çocuktur", "çocuk değil mi?" gibi sözler bu olaylar sırasında anımsanmalıdır. Çocuğun erginden ve yetişkinlerden ayrı bir dünyasının, ayrı bir kişiliğinin olduğu iyi bilinmelidir. Çocuk karşısında sabırlı ve hoşgörür olmalıdır.

Kişi, bir başkasının etkisinde kalabilir. Bu, çocuk gibi öykünme duygusu güçlü olan bir varlık için daha doğaldır. Çünkü, çocuk iyi, kötü düşünmeden, ölçmeden öykünür. İyi bir örnek onu iyiye; kötü bir örnek ise, onu kötüye götürebilir.

Aile içinde genellikle kız çocukları anaya, oğlan çocukları da babaya öykünmektedirler. Bu yüzden ana ve babanın söz ve davranışlarında çok dikkatli olmaları gerekir.

Çocuğun eğitiminden sözden, öğütten çok işe, harekete, iyi örneklerle başvurmalı. Onun, kimi şeyleri söz, öğüt olarak işitmesinden çok yaşamasına önem vermelidir. Çocuğu, kendisi için iyi bir deney olabilecek ya-

şayışlara bırakmalı. Hattâ bu yaşayışlar dokuncalı ve çekinceli bir olay da olsa, bunlardan sakınmamalı; onun deneylerle gelişip olgunlaşmasını sağlamalıdır.

Bugün hâlâ bir çok ana-babalarca cezalandırma, özellikle dayak, çocuğun eğitim ve yetiştirilmesinde önemli bir araç olarak görülür. Ana-babalar çocuklarına gereğinden çok sert ya da yumuşak davranmakta; sonra da işi dayakla çözümlenmeye kalkışmaktadırlar.

Bugün artık dayağın bir eğitim aracı olmadığı bilinmektedir. Hakkâri'de de ana-babalar dayağın eskiye göre kalmış olduğunu; artık dayağın yararlı bir eğitim aracı olmadığını; dayakla çocuğun adam olmayacağını; az çok bilincindedirler. Ancak yine de çocuklarıyla başedemediklerinden, çocuklarının kendilerine karşı gelmelerinden, sözlerini tutmadıklarından, hattâ kendilerine sövmelerinden yakınmaktadırlar. Bu da ana-babaların, çocuklarına gerekli, gereksiz yerlerde nasıl davranılacağını bilmediklerinden; yani eğitilmediklerinden doğuyor olsa gerek. Analar ve babalar eğitim konularında, eğitim sorunlarında aydınlatılmadıklarından, çocuklarının eğitiminde ve yetiştirilmesinde köklü sonuçlar pek alınmamaktadır.

Eğitim sorunları gelişmiş güzel bir tartışma; kısa bir hazırlık ve çaba ile yoluna konacak, yararlı sonuçlar alınabilecek konulardan değildir. Özlü, yorucu bir çalışma, emek ve süre işidir.

ÖZET VE SONUÇ

Hakkâri ilinin iki köyünde, bir bucağında, bir kasabasında ve il merkezinde "Çocuk Büyütme Ve Yetiştirme" konusunda yaptığımız araştırmada elde ettiğimiz bilgileri şöyle özet ve sonuçlandırabiliriz.

Çocuğun gelişmesiyle ilgili geleneksel uygulamalar beslenmesi, yatırılması, uyutulması, temizliği ve bakımındır. Bunlar aynı zamanda hangi ortamda olursa olsun, her çocuğun en önemli gereksinimleridir. Çocuğun bu gereksinimleri yeterli ölçüde karşılanırsa büyümesi, gelişmesi ve çevreye uyumu sağlanmış olur.

Geleneksel kesimde genellikle yetersiz bir beslenme görülür. Besinlerinin çoğu, yörenin coğrafi koşullarına göre yetişen ürünlerden yapılmaktadır. Bu kesimde çocuklar için ayrı bir beslenme yöntemi uygulanmamaktadır. Yalnızca "emme çağındaki" çocuklar için anne, sütünü verebildiği sürece çocuğunu emzirmektedir. Yöremizde çocuk, ortalama 3 yaşından sonra "süt çağını" geride bırakmış olmaktadır.

Çocuğun yatırılması-uyutulması ve uyutma yöntemleri de yöreden yöreye başkalık göstermektedir. Hakkâri'de çocuk daha çok beşiğe kundaksız olarak yatırılmaktadır. Çocuk 2 yaşından sonra beşikten yatağa alınmakta; 4-5 yaşına dek annesinin yatağında yatmaktadır. Yörede, çoğu konutlarda bir kaç aile birarada oturduğundan; çocuklar evlenene değin bir oda içinde yatmaktadır. Bu durum ise, çocukları, ruh s

sağlığı bakımından ilerde bir takım dengesizliklere sürükleyebilir.

Hakkâri'li annelerin çocuk uyuturken başvurdukları yöntemlerin başında beşik sallamak ve ninni söylemek gelir. Ninnilerde sözlerin anlamı hiç önemli değildir. Yeterki bu sözler uyumlu bir biçimde söylensin. Ninnilerinin içeriğini ise, o yörenin ya da ailenin günlük yaşantılarıyla ilgili önemli ya da önemsiz haberler oluşturmaktadır.

Çocuğun temizliği ve bakımı anneye düşer. Çocuk 3-4 yaşına girdikten sonra ablaların ve ninelerin bu konulardaki yardımlarının arttığı görülür. Çocuk ortalama 6-7 yaşına dek annesi, ablası ya da ninesi tarafından yatırılır, kaldırılır ve üstü başı temizlenir. Ancak 7-8 yaşından sonra kendi kendinin temizliğini ve bakımını yapabilmektedir. 10 yaşına giren kız ve erkek çocuk artık erinlik, dolayısıyla evlenme çağına girmiştir. Ve kendini kurturmuş sayılmaktadır.

Çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesinde sorumlu ve etkili olan ilk çevre ailedir. Bugün geniş ailelerin parçalanması sonucu anne ve babanın, çocuk eğitimi ve yetiştirilmesi üzerindeki etkileri önem ve ağırlık kazanmıştır. Çocuğun dinsel eğitimiyle de hâlâ nineler ve dedeler ilgilenmektedirler.

Çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesinde etkili olan ikinci çevre, yakın akrabalar; üçüncü çevre ise, yakın komşular ve yaşlılar tarafından oluşturulmaktadır. Ancak bugün, bu çevrelerin, çocuğun eğitim ve yetiştirilmesi üzerindeki etkilerinin büyük ölçüde azaldığı da bir gerçektir. Oysa, eskiden geleneksel ortamda yakın akrabaların, komşuların ve yaşlıların çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesindeki etki ve katkıları küçüksenmiyecek ölçüdeydi.

Geleneksel toplumumuzda cinse dayalı yetiştirme farklılığı da dikkati çekmektedir. Bu kesimde oğlan çocukları, kız çocuklarından daha üstün tutulmakta ve daha çok sevilmeaktedirler. Kız ve oğlan çocukları, aile ve toplum içinde kendi yerlerini bilmekte ve ona göre davranmaktadırlar. Çünkü, öyle eğitilmişlerdir. Erkek çocuğun üstün tutulmasının ve çok erkek çocuk istemmesinin psikolojik, ekonomik ve toplumsal bir takım nedenleri vardır.

Yine biliyoruz ki, bu kesimde kız çocukları, evlenene dek anasının, babasının ve özellikle ağbeysinin baskısı altındadır. Yalnız araştırma yaptığımız yörede bu özelliği görmemekteyiz. Burada kız çocuklarının erkek çocuklardan ayrıldığı bir çağ söz konusu değildir. Kadınlar ve erkekler arasında hiç bir zaman sakınma, çekinme yoktur.

Hakkâri'li ana ve babalar, çocuğun eğitim ve yetiştirilmesinde dayığa pek taraftar değildirler. Nitekim, eğitime ve yetiştirme yöntemlerinden olan cezalandırma-yı, burada ağır bir şekilde görmemekteyiz.

Çocuğun yetiştirilmesinde ve eğitilmesinde başlıca üç amaç vardır. Bunlar: 1. Çocuğun kişiliğinin gelişmesine yardımcı olmak; 2. Çocuğa, içinde yaşadığı toplumla ilişki kurmasında yardımcı olmak; 3. Çocuğun toplum içinde etkin ve yaratıcı olmasına yardımcı olmaktır.

Bu, geleneksel ortamda da, çağdaş ortamda da böyledir.

Ama çocuk ister geleneksel ortamda, isterse çağdaş bir ortamda dünyaya gelmiş olsun, hemen hemen her aile tarafından bir "yasaklar dünyası" içinde eğitilmekte ve yetiştirilmektedir. Böyle olunca da, çocuk eğitime ve yetiştirmede, dolayısıyla "Çocuk Büyüme Ve Yetiştirme" de ne derece başarılı olmaktadır? Üstelik

geleneksel kesimde çocuk büyütürken ve yetiştirirken, bu konulara ilişkin, uygulanan ve çoğu olumsuz sonuçlar veren büyüsel ve ampirik özlü işlemlerin varlığı da hesaba katılırsa, topluma ne derece yararlı bir çocuk ya da birey kazandırılmış olunur?

Bir yasaklar dünyası içinde yetişen çocuklar beceriksiz, pısrık olabilir; aşağılık duygusu içinde kalabilirler. Böyle çocukların yapıcılık ve yaratıcılık yetenekleri de kolay gelişemez.

Çocukların eğitiminde ve yetiştirilmesinde ilk sorumlu kişiler olan anne ve babaların çocuklarına karşı ne çok sert, ne de çok yumuşak davranmamaları gerekir. Oysa ana ve babaların çoğu bunun tersini yapmakta; sonra da dövdükleri halde çocuklarıyla başedemediklerinden yakınmaktadırlar. Çünkü anne ve babalar ve diğer büyükler çocuk büyütme ve yetiştirmenin inceliklerini bilmemektedirler. Bu konularda geleneksel tutum ve davranış içindedirler. HÂLÂ bilinçli bir ilerleme söz konusu olmamaktadır. Her şeyden önce anne ve babaların bu konularda eğitilmeleri ve bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.

Bugün, eğitimcilerin çoğu dayanın iyi bir eğitim aracı olmadığını söylemektedirler. Bunlar ana ve babaların kafalarına yerleştirilmelidir. Ana dayak yemeyen her çocukta mutlaka iyi bir biçimde eğitilmiş sayılmaktadır. Örneğin: Hakkâri'de ana ve babalar dayağa pek taraftar olmadıklarını; çocuğu severek büyütme gerektiğini; çocukların sevilince anaya-babaya yaklaşacağını, dövülünce uzaklaşacağını söylemelerine karşın, yine de çocuklarına söz geçiremediklerinden yakınmaktadırlar. Bunun nedeni de ana-babaların, çocuğa karşı nerede ve hangi durumlarda nasıl davranacaklarını bilmediklerinden ileri gelmektedir.

Çocuk büyüme ve yetiştirmede köklü sonuçlar alabilmek için, önce ana-babaların bu konularda eğitilmeleri ve yetiştirilmeleri gerekmektedir.

...
...
...

E K L E R

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, Orhan : "Köy Sorunları" ders notları.
- Artan, Gündüz : "Tire'de Çocukla İlgili İnanış-
lar", TFA Dergisi, Sayı: 292,
İstanbul 1973.
- Dede, Behçet : "Çocuk ve Melek", TFA Dergisi,
Sayı: 223, İstanbul 1968.
- Emiroğlu, Vedia : Edilli Köyünün(Akçakoca) Kül-
tür Değişmesi Bakımından İncelen-
mesi, Varol Matbaası, Ankara 1972
- Erdentuğ, Nermin : Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki,
Ankara Üniversitesi, DTCF Yayın-
ları 1968.
- Erdentuğ, Nermin : Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki,
Ankara Üniversitesi, Eğitim Fa-
kültesi Yayınları 1971.
- Erdentuğ, Nermin : Türkiye Türk Toplumlarında Kültü-
rel Antropolojik (Etnolojik) İnce-
lemeler, Ankara Üniversitesi, Eği-
tim Fakültesi Yayınları 1972.
- Güran, Nural : "Yeşilöz Köyünde Doğumla İlgili Ge-
lenek ve İnançlar", TFA Dergisi,
Sayı: 217, İstanbul 1967.
- İrez, Seniha : Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi, İstan-
bul 1968.
- Kardaş, Rıza : Eğitim Psikolojisi I (Pedagoji
dersi notlarından).

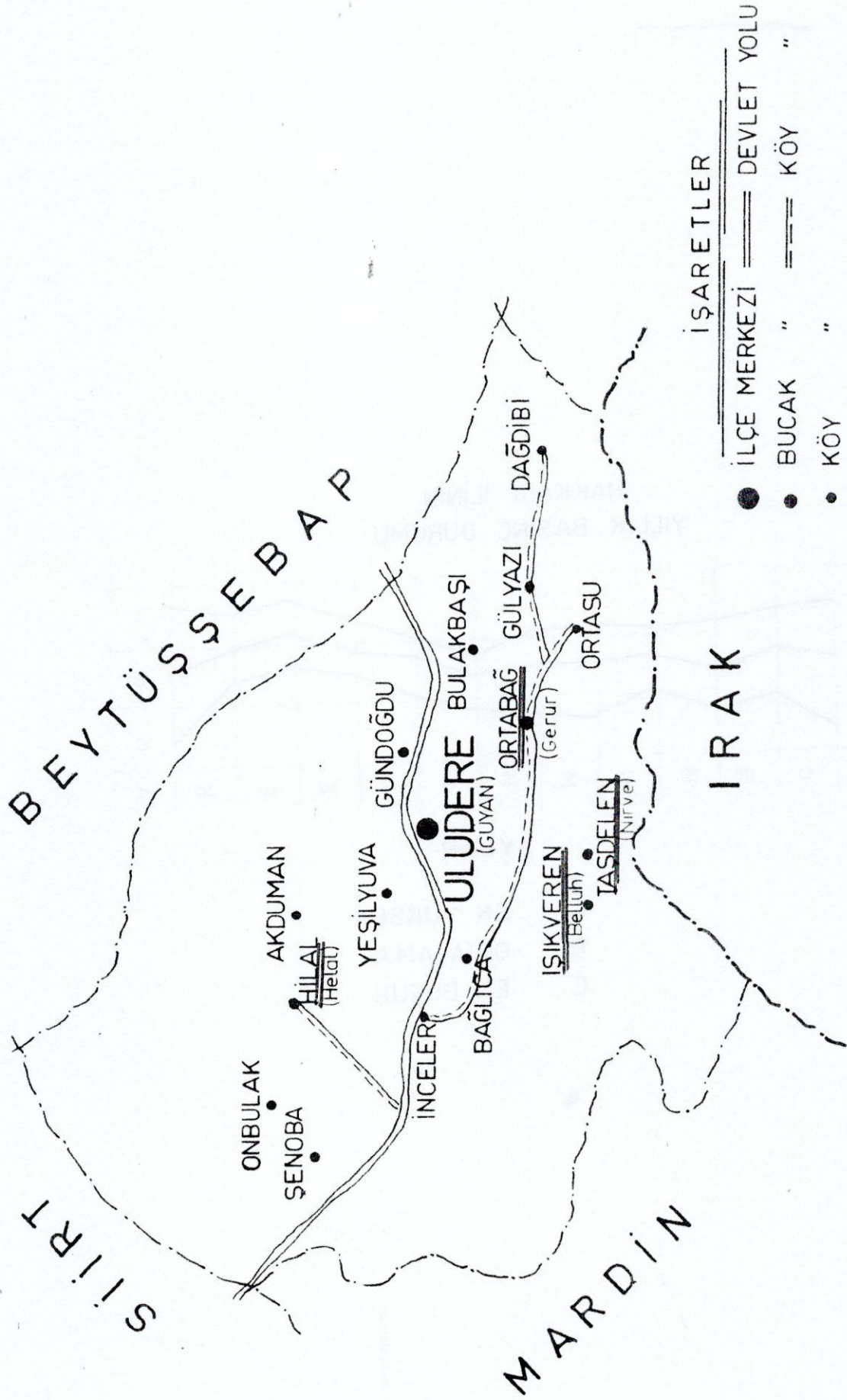
- Kardeş, Mehmet : Tortum'da Halk İnanmaları, Âdetler ve Taşlanmalar, İstanbul 1961.
- Örnek, S. Veyis : "Türk Halk Töresi" ders notları.
- Özer, Kemaâ : Tarihte Balıkesir, Türkdili Matbaası, Balıkesir 1957.
- Öztelli, Cahit : "Zile'de Doğum Âdetleri VII", TFA Dergisi, Sayı: 44, İstanbul 1953.
- Soyay, Ayhan : "Antep'te Çocuk Yetiştirmek", BAŞB. Dergisi, Sayı: 60-61, Gaziantep 1944.
- Yurdusev, Hüsnü : Çocuk Ve Çevresi, Malatya 1959.
- Cumhuriyetin 50. Yılında HAKKÂRİ, 1973 İl Yıllığı, Perre Basımevi, İstanbul 1974.
- Meydan Larousse, Cilt V, Sayfa: 535-536 (Hakkâri maddesi).

K ı s a l t m a l a r :

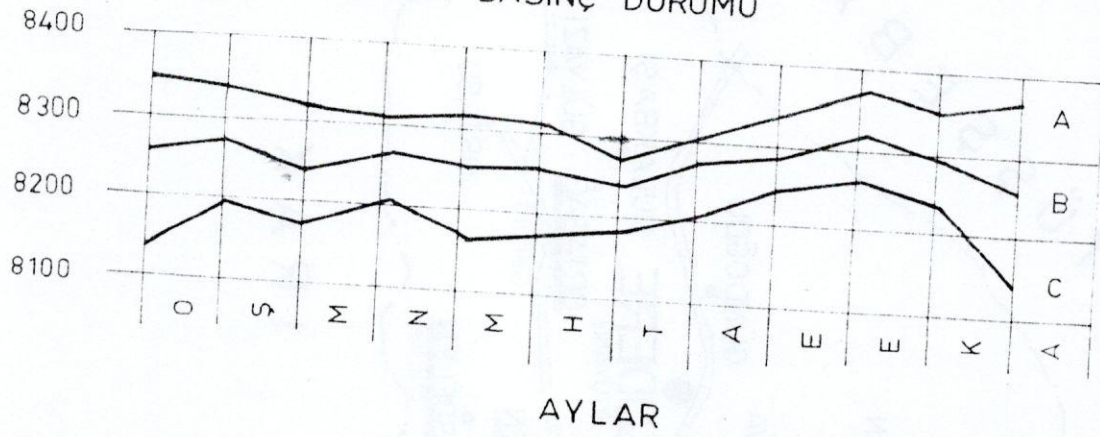
- BAŞB : Başpınar Dergisi
- DTCF : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
- TFA : Türk Folklor Araştırmaları Dergisi
- E : Erkek
- K : Kadın

KAYNAK KİŞİLER

Altürk, Mehmet (E).....	Hilal kasabası
Arka, Yakup (E).....	Ortabağ bucağı
Atak, Ziya (E).....	Ortabağ bucağı
Ataman, Gevri (K).....	Taşdelen köyü
Duman, Behram (E).....	Taşdelon köyü
Ertuş, Şemsi (K).....	İl merkezi
Kara, Mehmet (E).....	Hilal kasabası
Kara, Mercan (K).....	Hilal kasabası
Kaya, Huri (K).....	Taşdelen köyü
Kamile, Kazın (K).....	Hilal kasabası
Kılıç, Fatma (K).....	İl merkezi
Kılıç, Hatice (K).....	İl merkezi
Okay, Fazıl (E).....	İl merkezi
Oruç, Reyhan (K).....	İl merkezi
Ören, Hazar (K).....	Işıkveren köyü
Özer, Abdullah (E).....	Taşdelen köyü
Salih, Mehmet (E).....	Ortabağ bucağı
Solak, Güllü (K).....	İl merkezi
Sönmez, Abdurrahman (E).....	İl merkezi
Sönmez, Bayram (E).....	İl merkezi
Sütlü, Gülsüm (K).....	Hilal kasabası
Tank, Ayşe (K).....	Hilal kasabası
Tosun, Hatice (K).....	Ortabağ bucağı
Üren, Naima (K).....	Işıkveren köyü
Üren, Şefik (E).....	Işıkveren köyü
Vural, Cemile (K).....	İl merkezi
Vural, Mediha (K).....	İl merkezi

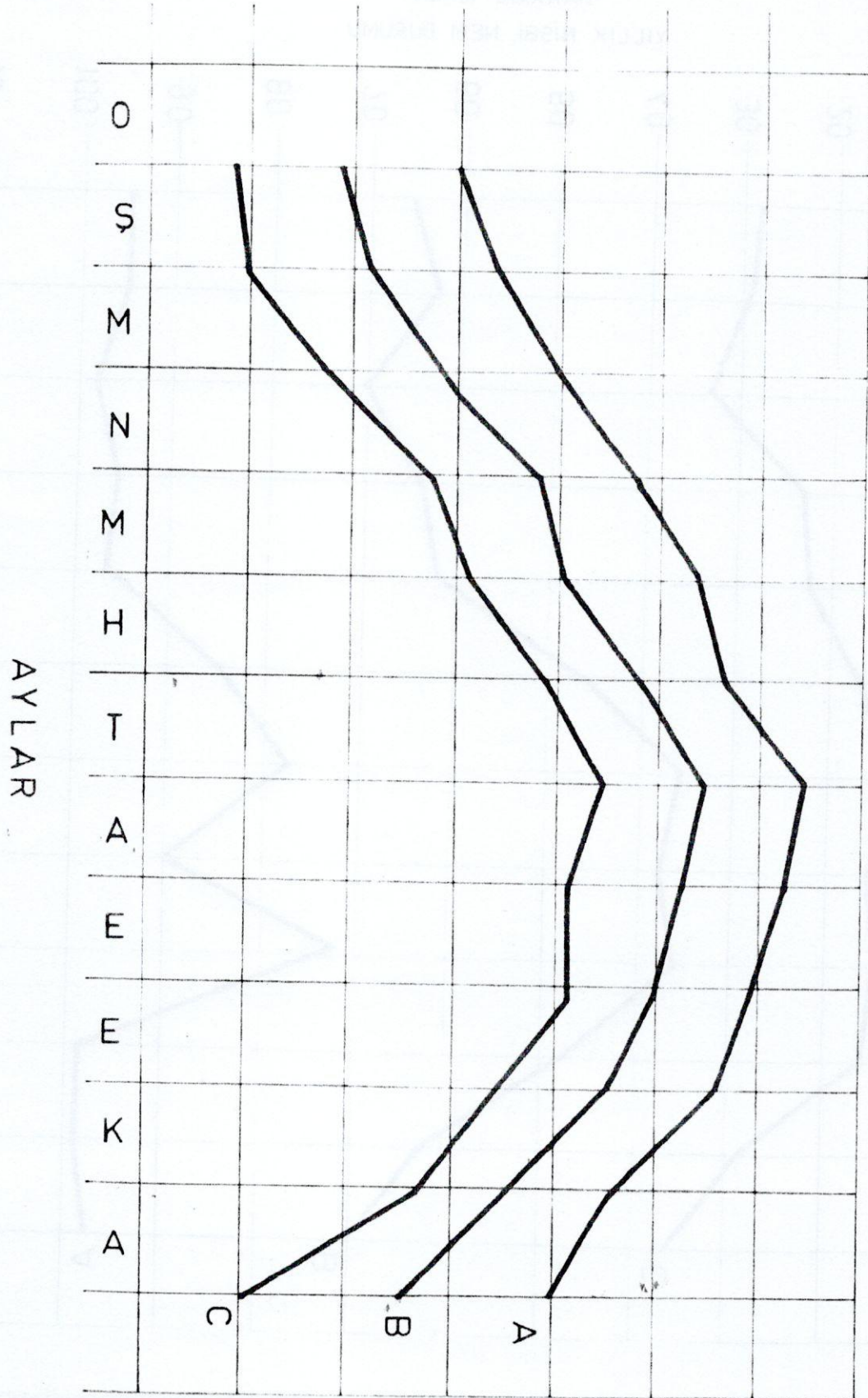

HAKKÂRİ İLİNİN
YILLIK BASINÇ DURUMU

- A EN YÜKSEK
B ORTALAMA
C EN DÜŞÜK

HAKKÂRİ İLİNİN
YILLIK ISI DURUMU

HAKKÂRİ İLİNİN
YILLIK NİSBİ NEM DURUMU

